

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

СЛАВІНСЬКА ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

Допускається до захисту:

в.о. завідувача кафедри міжнародних
відносин і зовнішньої політики
к.і.н., доцент.

_____ І. В. Богінська

« _____ » _____ 2021 р.

**ПРОБЛЕМА ІНТЕГРАЦІЇ МУСУЛЬМАНСЬКИХ ІМІГРАНТІВ
У ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄС**

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації
та регіональні студії

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:

Паніна І.Г., старший викладач кафедри
міжнародних відносин і
зовнішньої політики, к.і.н.

Оцінка: ____ / ____ / ____

(бали за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

(підпис)

Вінниця – 2021

АНОТАЦІЯ

Славінська Ю.В. Проблема інтеграції мусульманських іммігрантів у державах-членах ЄС. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії». Освітня програма: «Міжнародні відносини». Донецький Національний Університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2021.

У роботі проведений комплексний аналіз поточної ситуації відносно становища мусульманських іммігрантів в країнах ЄС, розглянуто особливості політики ЄС щодо механізмів інтеграції цих іммігрантів до європейської спільноти. На основі дослідження виявлено роль ісламського фактору в імміграційній політиці, роль радикального ісламу та причини ісламофобії, а також висвітлено механізми міжкультурного діалогу і шляхи протидії нелегальній імміграції з мусульманських країн до ЄС.

Ключові слова: інтеграція, мусульмани, іслам, ЄС, іммігранти, мультикультуралізм.

60 с., 2 табл., 2 рис., 4 дод., 18 джерел.

Табл. 2 Рис.2, Бібліографія: 38 найм.

ABSTRACT

Slavinska Y.V. The challenge of Muslim Immigrants Integration in EU member states. Specialty 291 «International Relations, Social Communications and regional studies». Educational program: «International Relations». Vasyl Stus Donetsk National University. Vinnitsa, 2021.

This graduate work provides a comprehensive analysis of the current situation regarding the situation of Muslim immigrants in the EU, considers the features of EU policy on the mechanisms of integration of these immigrants into the European community. The study identified the role of the Islamic factor in immigration policy, the role of radical Islam and the causes of Islamophobia, as well as the mechanisms of intercultural dialogue and ways to combat illegal immigration from Muslim countries to the EU.

Key words: integration, Muslims, Islam, EU, immigrants, multiculturalism.

60 pp., 2 table, 2 figure, 4 appendix, 18 sources.

Table. 2, Fig. 2, Bibliography: 38 sources.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ І ПИТАННЯ «ІСЛАМІЗАЦІЇ» ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	
1.1. Мультикультуралізм як підхід у політиці ЄС.....	7
1.2. Міграційна криза ЄС і дискусія щодо політики мультикультуралізму....	11
1.3. Радикальний іслам в країнах ЄС та ісламофобія в європейському суспільстві.....	18
1.4. Моделі діалогу з мусульманами в державах-членах ЄС.....	24
РОЗДІЛ 2. ІНТЕГРАЦІЯ МУСУЛЬМАН: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ	
2.1. Економічна інтеграція мусульман.....	30
2.2. Політична інтеграція мусульман в державах ЄС.....	34
2.3. Ісламський фактор в імміграційній політиці держав ЄС.....	38
2.4. Проблеми в політиці інтеграції мусульманських іммігрантів і шляхи їх подолання.....	42
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	50
ДОДАТКИ.....	56

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сьогодні іслам є найбільшою релігійною конфесією меншин в Європі, і присутність мусульманського населення в європейських країнах дедалі зростає. З середини ХХ ст. іслам став швидко освоювати європейські країни і став невід'ємною частиною релігійних конфесій в Європі. Специфікою цієї імміграції є те, що між населенням існують вагомі культурні, релігійні і соціальні відмінності. Для мусульман характерна висока значимість їх культури, укорінення релігії, ідентичності і небажання приймати деякі європейські цінності і спосіб життя.

У сучасній Європі іслам багатьма європейцями сприймається як молода агресивна сила, яка прагне до домінування. Серед причин глобального міжцивілізаційного протистояння в науковому співтоваристві прийнято вказувати наступні: соціально-економічний розрив у розвитку між Заходом і мусульманським світом, стійкий вплив ісламізму, локальні конфлікти мусульман і європейців. Деякі дослідники, такі як Ахмаджанов Д. і Тропіна С. стверджують про активну ісламізацію Європи. Це означає, що новий вид ісламу повинен поєднувати обов'язки і принципи ісламу із західними елементами, такими як права людини, верховенство права, демократії і гендерної рівності. Ісламське право і мораль, звичаї і традиції найбільшою мірою відрізняються від менталітету і способу життя, що склалися в сучасній Європі, тому процес інтеграції мусульман є важливим аспектом європейської політики.

Питання інтеграції мусульман в європейському суспільстві зараз є одним з найактуальніших у зв'язку з тим, що іслам в Європі починає набувати політичного обличчя, а менталітет мусульманських переселенців загрожує зміні політичного ландшафту ЄС. Актуальність дослідження обумовлена нагальністю проблеми інтеграції мусульман в Європі.

Мета дослідження полягає у вивченні поточної ситуації відносно становища мусульманських іммігрантів в країнах ЄС та виявленні особливостей політики ЄС щодо механізмів їх інтеграції до європейської спільноти.

Відповідно до мети поставлені такі **завдання дослідження**:

- дослідити явище «мультикультуралізму» у європейському суспільстві;
- проаналізувати міграційну кризу в державах ЄС в контексті політики мультикультуралізму;
- з'ясувати причини ісламофобії в Європі та роль радикального ісламу;
- розглянути механізми міжкультурного діалогу;
- проаналізувати економічну інтеграцію мусульман в державах ЄС;
- дослідити політичну інтеграцію мусульманських іммігрантів;
- визначити роль ісламського фактору в імміграційній політиці;
- висвітлити основні шляхи протидії нелегальній імміграції з мусульманських країн.

Об'єктом дослідження є проблема ісламізації в Європейському Союзі.

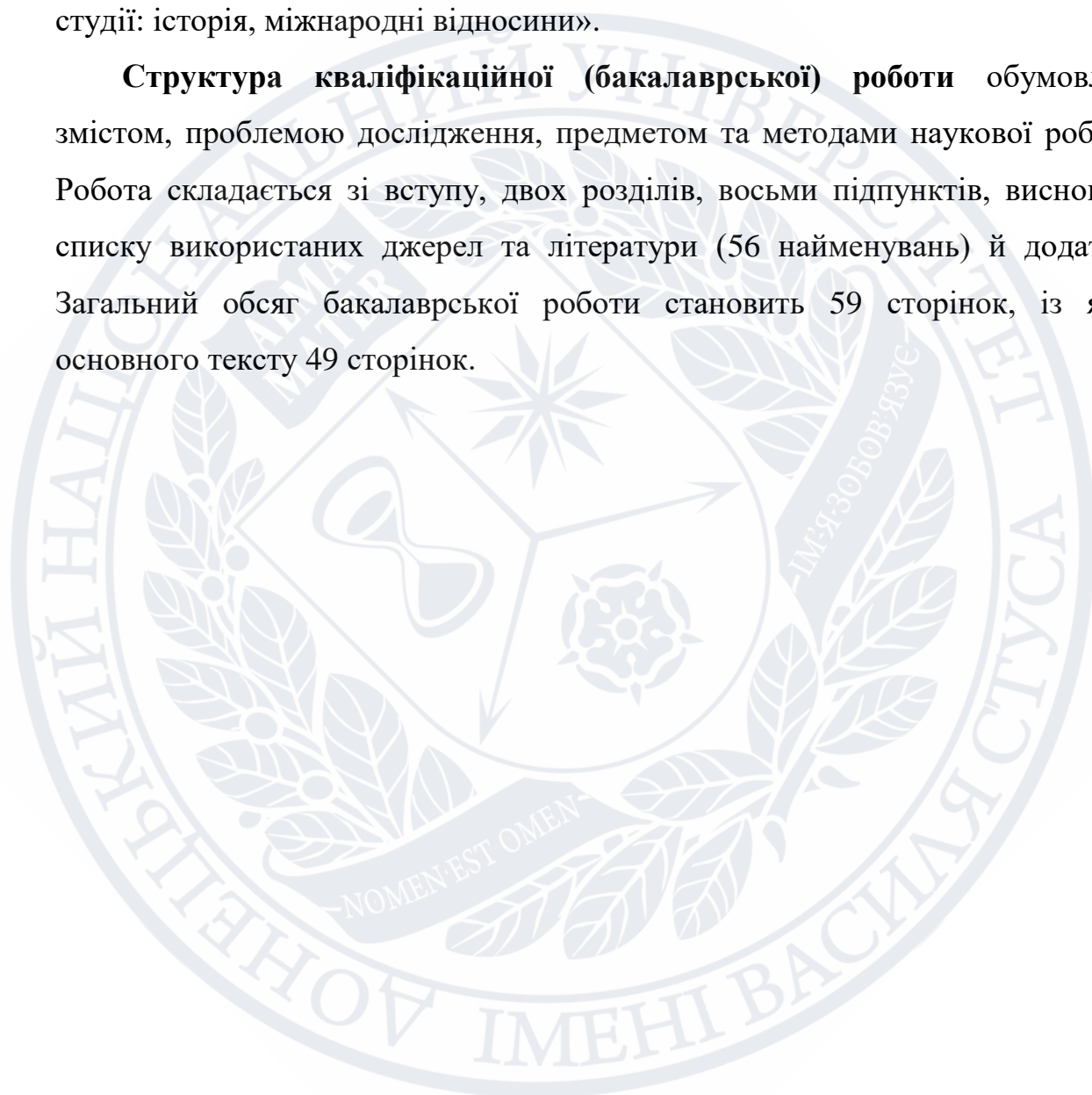
Предмет дослідження – політика ЄС та механізми інтеграції мусульман-іммігрантів.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дослідження є спробою виявити актуальні механізми боротьби з імміграцією мусульман до країн ЄС, що в свою чергу сприяє проблемі їх інтеграції до європейського суспільства; надати комплексний аналіз економічної і політичної інтеграції мусульманських іммігрантів в ЄС.

Практичне значення дослідження. Теоретичні напрацювання бакалаврської роботи можуть бути використані у наукових дослідженнях, присвячених темам мультикультуралізму, імміграції мусульман, проблем інтеграції, ролі ісламу в ЄС, а також під час викладання навчальних курсів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи, висновки та практичні рекомендації обговорювалися в рамках навчального періоду в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса, на семінарських заняттях із навчальної дисципліни «Міграційні процеси» та на міжнародній науковій конференції «Травневі студії: історія, міжнародні відносини».

Структура кваліфікаційної (бакалаврської) роботи обумовлена змістом, проблемою дослідження, предметом та методами наукової роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, восьми підпунктів, висновків, списку використаних джерел та літератури (56 найменувань) й додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 59 сторінок, із яких основного тексту 49 сторінок.

РОЗДІЛ 1

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ І ПИТАННЯ «ІСЛАМІЗАЦІЇ» ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Мультикультуралізм як підхід у політиці ЄС

Останніми десятиліттями все більшої уваги суспільства та політиків привертає дискусія стосовно проблеми інтеграції мігрантів, передусім, в контексті реалізації політики мультикультуралізму. Варто зазначити, що мультикультуралізм, у філософському контексті представляє собою достатньо широке поняття. Найбільш поширеною помилкою є інтерпретація мультикультуралізму як вузько направленої критики етноцентризму, в той час як феномен мультикультуралізму не є обмежений інтересами тільки етнічних меншин: теорія мультикультуралізму включає також у себе захист та підтримку будь-яких соціальних груп, що займають підлегле положення в суспільстві [5, с.192].

Мультикультуралізм – це термін, який позначає наявність більше одного культурного чи етнічного складу в одному суспільстві. Н. Глейзер у своїй книзі «Ми всі мультикультуралісти», яка побачила світ у 1997 р., повідомляє, що у суспільно-політичній теорії і практиці термін «мультикультуралізм» з'явився в 1941 р. в New York Herald Tribune books.

Одним з основоположників мультикультуралізму можна вважати Ч. Тейлора, який виділяє у якості основних категорій «автономію», «визнання» та саме «ідентичність», як результат визнання іншими «автентичності та оригінальності» особистості. У розумінні Ч. Тейлора мультикультуралізм – це форма самоствердження, це не тільки боротьба індивідів за визнання, але й вимога визнання оригінальності, своєрідності та рівнозначності груп. Для Ч.Тейлора окремі культури являють собою незалежні сутності; будь-який індивід може існувати як частина тієї чи іншої культури [5, с.192].

Широкого політичного поширення ця дефініція набула у 70-х роках минулого століття, коли уряди Канади та Австралії проголосили мультикультуралізм державною концепцією розвитку. В європейський лексикон термін увійшов лише у 80-х роках минулого століття [7].

Починаючи з 70-х років ХХ століття точаться палкі дискусії щодо визначення сутності мультикультурлізму та його теоретико-методологічних можливостей у соціальному розвитку, процесі соціальних змін. Згідно з визначеннями, які склалися у гуманітарній науці, мультикультуралізм є багатозначним поняттям, яке слід розуміти, по-перше, як ідеологію і політику, що «надбудовується» над етнічними загальнонаціональними цінностями; по-друге, як феномен етнокультурної фрагментації соціуму, який синонімічний «багатокультурності» і є чинником спротиву культурі як загальнонаціональному рухові. При цьому наголошується, як правило, на трьох усталених сенсах мультикультуралізму як поняття:

- демографічному (дескриптивному), сутність якого полягає у реалізації політики інтеграції іммігрантів до суспільства шляхом їх соціалізації, набуття громадянських прав, публічної констатації етнокультурних змін національних спільнот та розробленні політико-правових засобів реагування на ендогенні (міграція) й екзогенні (імміграція) фактори;
- ідеологічному, у межах якого обговорюються можливі концепції національних ідеологій утвердження мультикультуралізму;
- в політичному, орієнтованому на практичне застосування принципів мультикультуралізму як ідеології і політики, що розглядає права культурних, національних меншин та реалізує програми їх соціальної підтримки [18].

На сьогоднішній день існують дві мультикультурні моделі: м'яка і жорстка модель мультикультуралізму. М'який мультикультуралізм - виражається в толерантності, в можливості самостійного вибору того чи іншого культурного шляху. Жорсткий мультикультуралізм - проголошує

абсолютну цінність будь-якої культурної самобутності, будь-якої своєрідної національної традиції. Тому політика мультикультуралізму – це можливість паралельного, взаємовигідного співіснування і взаємодії етнічних, релігійних і культурних груп, які проживають на одній території. Ця концепція не визнає можливість інтеграції шляхом асиміляції. З точки зору мультикультуралізму, немає єдиної домінуючої культури, яка об'єднує культурні спільноти на основі єдиних духовних цінностей. У той же час, допускається культурний плюралізм.

У загальному сенсі мультикультуралізм піднімає ряд важливих соціальних проблем, таких як проблема культурної толерантності, проблема діалогу культур і проблема колективної ідентичності. На думку теоретиків мультикультуралізму, для всіх цих складних проблем існує досить просте рішення: терпимість до всіх культурних традицій є взаємовигідною [21].

Науковці зазвичай виокремлюють два різновиди мультикультуралізму – американський та європейський. До американської моделі входять США, Канада та Австралія. Ці держави традиційно вважаються імміграційними, відповідно, американська, канадська та австралійська нації були сформовані внаслідок імміграції. Звідси і головна передумова відносного успіху політики мультикультуралізму – всі етнічні спільноти, що населяють, наприклад, США, – вважають США своєю країною. Батьківщиною мультикультуралізму вважається Канада, де у 60-х рр. XX ст. спочатку зародився сам термін для констатації культурної, етнічної, релігійної фрагментованості держави. Згодом мультикультуралізм став частиною офіційної політики держави з гаслом «інтеграція без асиміляції». Європейські реалії принципово відрізняються від американських. Національні держави склалися тут до того, як зіткнулися з масовою імміграцією, до того ж в Європі існують чіткі етнонації, які дуже жорстко тримаються за своє етнічне коріння.

Важливо зазначити, що країни Євросоюзу проводили політику управління культурним різноманіттям, виходячи зі своїх історичних, культурних та інших традицій. Німеччина довгий час не визнавала себе

країною імміграції та не приділяла уваги розробці цілеспрямованих заходів з управління культурним різноманіттям, оскільки розглядала мігрантів як тимчасове явище. У Франції політика управління культурним різноманіттям будувалася на республіканській моделі нації, яка об'єднує своїх членів на основі рівності, незалежно від релігійних і культурних особливостей. Основним елементом політики управління культурним різноманіттям в Великобританії була сукупність заходів, спрямованих на збереження іммігрантами своєї культурної та релігійної самобутності. Однак, підсумком стала криза в сфері управління культурним різноманіттям, що призвело до посилення антимігрантських настроїв місцевого населення і загального зростання напруженості в суспільстві. Потім країни Західної Європи стали відмовлятися від неї, проводячи політику мультикультуралізму [19].

У європейській політиці сам термін «мультикультуралізм» не є чимось на зразок «*tabula rasa*». За ним стоїть певна теоретична концепція, яка визначає мультикультуралізм як теорію і політику, спрямовану на збереження і розквіт в окремо взятій країні й у світі в цілому різноманітних культурних цінностей у політичному суспільстві. У межах мультикультуралізму різні культурні групи мають колективні права і можуть виступати єдиним суб'єктом у сфері політики, культури, освіти тощо [7]. У деяких випадках мультикультуралізм також означає зусилля щодо збереження кожної культури в ній. Іншими словами, це наслідок вимушеної політики ЄС на величезну хвилю трудової міграції [32, с. 71].

Варто також зазначити, що сучасна мультикультурна політика європейських держав знаходиться в протиріччі між включенням іммігрантів в свій національний простір або їх виключенням, тобто, щоб заповнити демографічні прогалини, міграційна політика ЄС в мультикультурному контексті націлена на впровадження іммігрантів в свій культурний контекст. З іншого боку, застосовуючи «стриману» політику інтеграції, країни ЄС мають на меті зберегти культуру національної більшості, примножуючи

чисельність шляхом прийняття нових груп меншин, які не виходять за рамки національної культури і загальної громадянської ідентичності [33, с. 138].

Зауважимо, що модель мультикультуралізму, про яку часто говорять як про оптимальну модель, хороша і ефективна тільки тоді, коли з'єднуються в єдиний «організм» культури близькі один одному. Прикладом такої успішної інтеграції може служити сам Європейський Союз, однак і це не безумовно: всередині організації існують дуже серйозні труднощі, пов'язані з подоланням міжкультурних і міжнаціональних суперечностей. Але оскільки іслам і мусульманська система цінностей ще більше суперечать системі західноєвропейських цінностей, ніж національні європейські культури одна одній, то навіть модель мультикультуралізму, прийнята на озброєння європейськими країнами, не сприяє інтеграції мусульман [25].

Можна зробити висновок, що наприкінці XX століття країни Європи ще не ототожнювали себе іммігрантськими, і тому ідеологія мультикультуралізму була сприйнята позитивно не тільки через потребу в залученні дешевої робочої сили, а й з-за певного стану громадської думки. У більшості країн Західної Європи, оголошуючи мультикультуралізм офіційною політикою держави, представники органів влади керувалися позицією поліпшення керованості новими, слабо асимільованими іммігрантськими громадами. В Європі політика мультикультуралізму успішно існувала до початку XXI ст. В останні роки європейський підхід мультикультуралізму став піддаватися критиці, як з боку політиків, так і з боку громадськості.

1.2. Міграційна криза ЄС і дискусія щодо політики мультикультуралізму

З кінця 2014 року, коли криза, пов'язана з масовими переміщеннями людей на європейський континент, набула сили, у медіа і промовах політиків з'явився термін «криза біженців» [22]. Цей термін пов'язувався з

спостережуваними міграційними потоками, причиною яких, як підкреслювалося, було переслідування з боку недемократичних режимів або наслідки конфліктів, які мали місце в низці сусідніх держав. Від середини 2015 року сприйняття кризи змінилося на діаметрально протилежне. Зважаючи на те, що разом з особами, які втікали з власних домівок через переслідування, на європейський континент почали прибувати натовпи економічних іммігрантів, спостережувані переміщення людей почали називати «міграційною кризою». У 2017 році кількість мігрантів сягнула 258 млн. осіб. Кількість мігрантів з Передньої Азії та Африки у Євразоні зменшилася з 363 тис. осіб у 2016 році до 172 тис. осіб у 2017 році [Додаток А].

У перші роки кризи представники ЄС і держав-членів ЄС декларували відкрий підхід щодо осіб, які покидають свою країну, втікаючи від переслідувань або побоюючись негативних наслідків конфліктів на батьківщині. Проте сьогодні під час обговорень проблем майбутньої імміграції і політики ЄС щодо надання притулку переважають голоси, які вказують на необхідність обмеження припливу іноземців і посилення контролю на зовнішніх кордонах. Така зміна ставлення до прибульців зумовлена насамперед зростанням кількості осіб, що прибувають, суперечками про природу спостережуваних міграційних потоків, а також – і це підживлюється деякими європейськими політиками – страхом перед ісламізацією, зростанням злочинності і терористичними загрозами.

Як ми знаємо, ісламофобія є формою расизму в тому сенсі, що вона є результатом соціальної побудови групи як раси і якій приписують специфіку та стереотипи. Ці характеристики вважаються генетичними (наприклад, «Іслам насильницький, отже мусульмани та їх діти жорстокі»). Отже, навіть ті, хто вирішив не сповідувати іслам, але яких сприймають як мусульман, зазнають дискримінації. Важливо зазначити, що все більше європейців відчують страх за те, що хвилі мусульманських біженців неминуче призведуть до спалахів тероризму і зростання безробіття через конкуренцію

за робочі місця. Європейців також турбує думка про те, що біженці стануть тягарем для економік їхніх країн, оскільки вони претендують на робочі місця і соціальні пільги. Велика частина біженців надходить до Європи з мусульманських країн, особливо з Сирії та Іраку. Негативне ставлення деяких європейців до мусульман пояснюється їх вірою в те, що мусульмани живуть своїми громадами, не бажаючи вливатися в їх суспільство і приймати його правила співжиття і закони [51].

Якщо порівняти мусульманські ЗМІ з європейськими, наприклад щодо «мусульманського питання» у Франції, то Al Jazeera пише про те, що поведінка та спосіб мислення Макрона, намагається врятувати західний раціоналізм від його руїн, атакуючи іслам та мусульман як протилежність сучасному світському світу [45]. Він закликає до реформи ісламу, щоб вона відповідала «цінностям» Французької Республіки в той час, коли його суспільство втратило віру в ці самі цінності. На противагу цьому BBC зауважується, що у Франції державний секуляризм (*laïcité*) є центральним для національної ідентичності країни [46]. Свобода вираження поглядів у школах та інших громадських місцях є частиною цього, і обмеження її для захисту почуттів певної релігії розглядається як підриг національної єдності. Таким чином, стає зрозуміло, що для двох представників ЗМІ, ситуація розглядається крізь різні призми, мусульманську, і європейську відповідно. Так зване «мусульманське питання» сучасної Європи вимагає мудрішої політики, справжнього почуття поваги до іншого та більш серйозного розгляду спільних цінностей та спільного майбутнього.

Кількість тих, хто шукав та шукає щастя в Європейському Союзі, призвела до змін у його етнонаціональній та релігійній палітрі. Більшість країн ЄС не збирають дані, дезаггеговані за релігією під час переписів, тому неможливо точно знати, скільки мусульман проживає в Європі. Однак дослідження, засновані на довірених джерелах, підрахували, що в Європі проживає близько 19 мільйонів мусульман, що становить 6% від загального європейського населення [48]. Популістські та ультраправі партії, як правило,

збільшують цю кількість на підтримку аргументу «ісламізації Європи». Недавні опитування громадської думки показали, що кількість європейських мусульман часто завищена. Опитування 2014 року показало, що французькі респонденти вважали, що 31% їх співвітчизників були мусульманами, тоді як фактичні цифри показують, що лише 8% мешканців Франції є мусульманами - в тому числі і непрактикуючими мусульманами [48]. Респонденти Великобританії вважали, що у Британії 21% мусульман, коли вони складають лише 5% британського населення [48].

За оцінками Pew Research Center, з середини 2010 р. до середини 2016 р. до Європи мігрувало 3,7 млн. мусульман, у тому числі приблизно 2,5 млн. регулярних мігрантів, які легально в'їжджають в якості робітників, студентів тощо, а також 1,3 млн. мусульман, які мають або повинні отримати статус біженця (включаючи, за оцінками, 980 000 мусульманських біженців, які прибули між 2014 та серединою 2016) [38]. За даними Pew-Templeton Global Religious Features Project станом на 2010 рік у Європі проживало 742 550 000 людей різного віку. Приблизно три чверті європейців є християнами (75%), майже кожен п'ятий не ототожнює себе з жодною релігією (18%), а близько 6% - мусульманами. Індуїсти, буддисти, євреї, послідовники народних або традиційних релігій та прихильники інших релігій складають менше 1% від загальної кількості населення Європи [53].

Згідно з даними Pew Research Center, якщо нинішні демографічні тенденції збережуться, то у період з 2010 по 2050 рік очікується, що загальне населення світу зросте до 9,3 мільярда, що на 35% більше [38]. За той же період мусульмани - порівняно молоде населення з високим рівнем народжуваності - збільшиться на 73%. Прогнозується, що число християн також зростатиме, але повільніше, приблизно з однаковими темпами (35%), як загальне населення світу. Як результат, згідно з прогнозами Pew Research, до 2050 р. буде майже паритет між мусульманами (2,8 млрд., або 30% населення) та християнами (2,9 млрд., або 31%) [38]. Приклади таких змін включатимуть розповсюдження мечетей, молитовні дзвінки з гучномовців,

комерціалізацію харчової їжі та продуктів, сумісне навантаження та регульований робочий час з обмеженнями Рамадану, нові закони на користь мусульманського населення та зростаюче втручання іноземних урядів у європейські політичні рішення. Спочатку антиісламські політичні партії можуть отримати підтримку в ксенофобській реакції на зростаючий внесок мусульманського населення у життя європейського суспільства, поки мусульманське населення не стане більшим [55].

Таким чином, ці соціальні, політичні та економічні зміни спричинять періоди пристосування і залежатимуть від ступеня відкритості та толерантності спільнот один до одного та їх готовності побудувати збалансоване європейське суспільство, збагачене різноманітністю вірувань і культур.

Практика показує, що за умови успішного економічного розвитку, держави часто сприймають мігрантів як корисні, а інколи і необхідні елементи суспільно-економічного розвитку. Проте за умови економічного спаду ставлення до мігрантів є негативне, і найбільшою мірою це стосується некваліфікованих робітників. Групи іммігрантів однакового походження і культури часто утворюють у суспільстві етнічні громади, які не завжди готові інтегруватися в інші національні суспільства.

Значним є вплив міграції і на національну ідентичність, зокрема, необхідно враховувати такі чинники, як:

- кількість мігрантів, яку приймає та чи інша країна;
- тривалість імміграції;
- етнічна ідентичність іммігрантів;
- соціально-економічне становище іммігрантів у суспільствах перебування;
- ставлення до імміграції;
- готовність іммігрантів інтегруватися в культуру, мову та цінності країни перебування.

Як наголошують дослідники, зі зростанням кількості мігрантів з країн Близького Сходу вплив ісламських політичних партій на політичне життя європейських країн посилюватиметься, більшою мірою на регіональному та місцевому рівнях [20]. Врегулювання міграційної кризи у країнах ЄС повинно відбуватись комплексно, міграційна політика європейських держав має враховувати усі важливі суспільно-політичні, культурні та етнічні цінності, оскільки неврегульованість цієї проблеми призводить до загострення міжетнічних та соціальних проблем.

Необхідно виходити з того, що інтеграція мігрантів повинна відбуватись поступово, приймаючи країна повинна допомагати мігрантам, біженцям у вивченні мови і культури, відкривати доступ до ринків праці, надавати можливість користуватися системами освіти і охорони здоров'я, захищати від дискримінації.

З іншого боку, іммігранти повинні мати бажання інтегруватися в нове суспільство, поважати його традиції і культуру. Г. Луцишин вважає, що соціокультурні зміни, що породжуються імміграцією, етнічними і релігійними конфліктами, трансформаційними процесами, змушують суспільство шукати найприйнятніші варіанти національної співпраці [20].

Останнім часом у країнах ЄС існує низка політичних дебатів, пов'язаних з необхідністю розробки єдиних стандартів міграційної політики, надання притулку та статусу резидента новоприбулим іммігрантам. Найбільшої гостроти ці проблеми набули в контексті соціальних заворушень і конфліктів у середземноморських арабських країнах, що спричинило масовий наплив біженців та іммігрантів в країни ЄС. Виходячи з цього Європарламент дійшов думки, що спільна європейська зовнішня політика має доповнювати і створювати синергію з імміграційною політикою, зосереджуючи увагу на причинах нестабільності і структурних проблемах у країнах, які слугують джерелами походження міграційних хвиль. З метою регулювання міграційних потоків ЄС має прагнути до встановлення

постійного діалогу з транзитними країнами, які розглядаються як потенційні бар'єри для проникнення стихійних мігрантів до ЄС [20].

Із зазначеного вище стає зрозумілим, що концепт «мультикультуралізм» перетворюється в затребувану модель організації, що в першу чергу з'явилася у відповідь на грандіозні міграційні потоки по всьому світу. Дослідник Б. Тібі критикує політику мультикультуралізму, позначаючи її як «тупикову» [35], однак багато мусульман сприймають її доволі позитивно, оскільки вона дозволяє їм жити за законами шаріату, а це, за дослідником, складає правову основу для апартеїду. Вчений наголошує, що не можна прирівнювати мультикультуралізм до плюралізму, оскільки він ще більше розмежовує громади. У цьому контексті Ю. Подаєнко пише, що «суттєвим недоліком політики мультикультуралізму яку обрали, наприклад, Німеччина, Франція та Великобританія є фактор ненавмисної, але фактично реальної практики сегрегації різних культурних спільнот [35, с.38]. Саме це провокує та створює штучні межі між громадами. Саме тому всередині однієї держави починають з'являтися діаспори зі своєю «ідентичністю», спираючись на традиції і засади тих країн, тієї культури, яку вони покинули, нерідко вони приїжджають в чужу для себе країну, часто не маючи бажання в ній культурно інтегруватися.

Аналізуючи політику мультикультуралізму, можна говорити про її кризовий стан, якщо не про крах. Слід визнати зрив процесу соціокультурної інтеграції іммігрантів в приймаючі країни. Багато в чому причиною є небажання емігрантів розлучатися зі своєю національною самобутністю, своїм корінням. При цьому самобутність емігрантів вже, по суті, такою не є і відтворюється другим і третім поколінням в дещо спотвореному вигляді, часто будучи базою для насадження релігійної нетерпимості, фундаменталізму. Існування суперечливих цінностей (мультикультурне суспільство, толерантність і національна самобутність, культурна і національна ідентичність) в сучасному глобалізованому суспільстві можуть породжувати соціальні конфлікти, вирішити які часто намагаються

посиленням політики мультикультуралізму, що лише погіршує ситуацію і веде до нових конфліктів [1].

Таким чином, критики мультикультуралізму вважають що він веде до руйнування культурних засад приймаючого суспільства. Якщо низький рівень культурного розвитку некорінного населення підвищується, то високий рівень культури європейських суспільств незмінно падає. Жодна держава не зацікавлена в нескінченному примноженні етнокультурних відмінностей, тим більше в їх консервації. Рішення подібних проблем можливе на основі формування спільного комунікаційного культурного простору, взаємної трансформації культур всіх спільнот країни.

1.3. Радикальний іслам у країнах ЄС та ісламофобія в європейському суспільстві

Іслам є наймолодшою релігією. У порівнянні з буддизмом, іудаїзмом і християнством, які давно визначили своє місце в світі, іслам перебуває в пошуках своєї ідентичності. Іслам – досить консервативна релігія, що на відміну від християнської Європи не пройшла через процес секуляризації, тому релігія як і раніше залишається основним джерелом цінностей і норм.

Як відомо, соціальне життя, світогляд, культура мусульманських народів досі відчувають сильний вплив ісламу, що виступає як вище узагальнення традиційності. загальновизнаним фактом є те, що іслам будується на ідеї суворого єдинобожжя, а тому нерозривність в ісламській доктрині мирського і священного, общинних і особистих інтересів, а також поділ світу на домен ісламу і домен війни надає особливу жорсткість ісламістських викликів для європейського суспільства. Будь-яка загроза звичного способу життя мусульманських народів, удар по етнічній самосвідомості, утиск національної гордості, сприймаються мусульманами як замах на іслам, відбувається переміщення акцентів в площину боротьби за віру.

Існує велика кількість іммігрантів з вагомими культурними, релігійними і соціальними відмінностями. Значну частину таких іммігрантів становлять мусульмани. Для європейських країн саме мусульмани стали найбільшою верствою населення серед переселенців. Для мусульман характерна висока значимість їх релігійної, культурної і соціальної ідентичності, укорінення релігії, небажання приймати деякі європейські цінності і образ життя. Занепокоєння європейської спільноти пов'язаної з імміграцією можна зрозуміти, адже мусульманська частка населення в Європі досягла вагомих розмірів [29, додаток Б]. Як бачимо з таблиці додатку Б., станом на 2015 рік ФРН і Франція мають одну з найбільших часток іммігрантів в Європі.

Дослідник ісламської імміграції до ЄС Б.Хадер пропонує мусульман в Європі умовно поділити на шість категорій:

- 1) Корінні мусульмани, які багато століть проживали в Європі, головним чином у Боснії, Албанії та Косово, де іслам є основоположним елементом їх історії, а також у Румунії та Болгарії, де вони є національною меншиною, також Польщі і Криму, де проживає старе татарське мусульманське населення.
- 2) Студенти та бізнесмени, які приїжджають з мусульманських країн. Тільки у Франції є близько 70 000 північно-африканських студентів, а Лондон - столиця арабських та мусульманських бізнесменів [44].
- 3) Мусульмани, які переселилися спочатку без обмежень, такі, як наприклад, алжирці у Франції або індонезійці в Нідерландах.
- 4) Мусульмани, які приїхали до Західної Європи у 1950-х та 1960-х роках як трудові мігранти.
- 5) Європейські мусульмани, які народжуються в Європі батьками-мігрантами.
- 6) Шукачі притулку та біженці. З січня по серпень 2015 року в Європу вилилося 235 000 біженців, більшість з яких були з сусідніх мусульманських країн [44, додаток В].

З релігійної точки зору, іслам не є загрозою миру і суспільству, це виникає тоді, коли релігія використовується в якості ідеології для зміни політичного устрою.

Ідея об'єднання європейської цивілізації і ісламу призвели до появи такого терміна, як ісламський лібералізм (євроіслам). Його прихильники усвідомлюють загрозу з боку радикальних ісламістів, які активно поширюють свою ідеологію, і закликають владу Європи забезпечити всебічну підтримку ліберальної течії ісламу і використовувати накопичений в світських мусульманських державах досвід боротьби проти ісламських радикалів. Незважаючи на те, що активних радикалів в Європі не так багато, їх методи чинять негативний вплив на імідж ісламу в цілому.

Дуже часто мусульман ототожнюють з терористами. Місцеве європейське населення не одразу виявляє прихильність або толерантне ставлення. Для Європи головне занепокоєння викликає тероризм. Такі напади, класифіковані Європолем як «релігійні» або «джихадистські» за мотивацією, були набагато смертельнішими, ніж інші види тероризму, що спричинило майже всі останні смертності та жертви [Додаток Г]. Більшість нападів джихадистів в Європі з 2014 року були пов'язані з організацією «Ісламська держава» (відомою як ІДІЛ). Незважаючи на територіальну поразку групи в Сирії та Іраці, вона підтримує повстання на низькому рівні в обох країнах і продовжує надихати послідовників у Європі. Також триває занепокоєння щодо "Аль-Каїди" та її філій, які продовжують спонукати до нападу [52].

Більшість прихильників радикального ісламу – це та група людей з неблагополучних або бідних сімей, які зіштовхнулися з певними труднощами і, тим самим, змушені шукати кращого життя.

Етнічні меншини країн Європи в тій чи іншій мірі піддаються расизму, що також призводить до радикалізації цих груп. Семюель Хантінгтон в книзі «Зіткнення цивілізацій» наводить цитату одного американського журналіста щодо вибіркової гостинності Європи: «Вороже ставлення стосується в

основному мусульман. Слово «іммігрант» практично стало синонімом ісламу, який сьогодні є другою за величиною релігією Франції, і відображає культурний і етнічний расизм, коріння якого йдуть глибоко в історію Франції» [28]. У Західній Європі антисемітизм, спрямований проти арабів, витіснив антисемітизм, спрямований проти євреїв.

У Західній Європі визнання ісламу стикається з проблемою ставлення держави до віросповідань, так як мусульманському суспільству не властиво відділення релігії від політики. Хоча б на підставі цих даних не можна заперечувати, що мусульмани відрізняються від інших меншин. Ігнорування цього факту і незмінне проходження встановленому шляху демократії і лібералізму може призвести до ще більшої відчуженості мусульман і поширенню радикального ісламу. Це, своєю чергою, може спричинити реальну загрозу для соціальної та політичної стабільності всередині країни. Отже, ЄС варто шукати адекватні і раціональні шляхи вирішення проблеми поширення радикального ісламу в Європі. Мусульмани є важливою частиною європейської спільноти, тому необхідний серйозний підхід до проблем, пов'язаних з екстремізмом і забезпеченням балансу між усіма більшістю і меншістю в кожній країні для майбутнього Європи.

Зараз іслам багатьма європейцями сприймається вже не як стара, відстала релігія, а як молода агресивна сила, яка прагне до домінування. Крім проблеми зростаючої ксенофобії, серед інших причин глобального міжцивілізаційного протистояння в науковому співтоваристві прийнято вказувати наступні: соціально-економічний розрив у розвитку між Заходом і мусульманським світом, стійкий вплив ісламізму, локальні конфлікти мусульман і немусульман [26, с.238]. Саме тому набирає обертів ісламофобія в європейському суспільстві. Сьогодні ісламофобія в Європі проявляється через індивідуальні установки та поведінку, а також політику та практику організацій та установ. Наприклад:

- фізичні або словесні напади на власність, культові споруди та людей - особливо тих, хто демонструє видимий прояв своєї релігійної

ідентичності, наприклад, жінки, які носять хіджаб;

- політика чи законодавство, що надмірно обмежують свободу віросповідання, такі як заборона носити видимі релігійні та культурні символи, закони проти приховування обличчя та заборона на будівництво мечетей;
- дискримінація в галузі освіти, працевлаштування, житла або доступу до товарів та послуг, етнічне та релігійне профілювання та зловживання з боку міліції, включаючи деякі положення про боротьбу з тероризмом;
- публічні заяви деяких журналістів та політиків - по всьому політичному спектру -, які стигматизують мусульман як групу та ігнорують їх позитивний внесок у громади та країни, в яких вони живуть [43].

Ісламофобія – це одна з форм ксенофобії; збірне визначення для різних форм негативної реакції на іслам, а також на пов'язані з ним суспільні явища. Питання ксенофобського ставлення до мусульман тісно пов'язане з двома аспектами: політичним і економічним [2].

Представники мусульманських співтовариств, які проживають в Європі вже тривалий час, як правило, зберігають і оберігають свою релігійну ідентичність. Проте вже прибулі і прибуваючі до Європи іммігранти все частіше намагаються нав'язувати свої релігійні та ідеологічні погляди європейському населенню, в тому числі в досить агресивній формі. Кілька мільйонів мігрантів-мусульман (за різними оцінками, їх загальна кількість може досягти 6-8 млн чоловік) не змінять релігійну карту Європи, де більшість населення відносять себе до християн. Для європейців, які звикли до свого місцевого «помірного» ісламу, агресивні дії мігрантів з нав'язування свого бачення релігії і її місця в суспільстві, виявилися великою несподіванкою, що змінило їх ставлення до ісламу в цілому [14].

Хвиля антимусульманських настроїв в Європі піднялася в зв'язку з вбивством ісламістськими екстремістами в січні 2015 року в Парижі співробітників гумористичного журналу «Шарлі Ебдо» за публікацію карикатур на пророка Мухаммада. Ця трагедія різко актуалізувала дискусію

про те, якими є межі свободи слова, чи сумісна вона з зневагою до почуттів віруючих. У сучасній Європі чітко виражене протистояння між прихильниками агресивно-націоналістичного підходу до «мусульманської проблеми» і прихильниками ліберально-толерантного ставлення до неї [30].

Існує низка факторів, які ускладнюють взаємовідносини між іммігрантами і європейцями. По-перше, це різноманітність мусульманської діаспори. В Європі є як вихідці з бідних південноазійських і південноафриканських країн, так і досить заможні мусульмани з таких країн, як Саудівська Аравія. Є представники сунітів і шиїтів, є мусульмани, які є громадянами європейських країн вже в другому або в третьому поколінні, а є ті, хто тільки намагається влаштуватися. Так для різного типу мусульманських громад в ЄС характерна різна ступінь інтеграції в західне суспільство. І, крім того, оскільки більшість мусульман в Європі - суніти, немає єдиного лідера, який би об'єднував всі громади. Отже, християнам треба налагоджувати відносини з кожною громадою окремо [4, с.58].

Якщо говорити про політичний іслам, то при своєму виникненні він мав радикальний зміст, обумовлений прямою залежністю традиційних мусульманських еліт від Заходу. Під час підвищення відкритості політичних систем його мейнстрім став приймати помірний характер, про що сьогодні свідчить легальний політичний статус десятків подібних мусульманських партій на історичних рідинах європейських мусульман. У Європі сформувався великий шар політично помірних мусульман, різною мірою інтегрованих в західні суспільства. Вони дотримуються законів країни, в якій живуть, засуджують тероризм. Експерти констатують все більше зближення способів життя вихідців з мусульманських країн і середньостатистичних європейців [4].

Таким чином, у сучасній Європі іслам багатьма європейцями сприймається як агресивна сила, яка прагне до домінування. Серед причин глобального між цивілізаційного протистояння в науковому співтоваристві прийнято вказувати наступні: соціально-економічний розрив у розвитку між

Заходом і мусульманським світом, стійкий вплив ісламізму, локальні конфлікти мусульман і європейців. Деякі дослідники стверджують про активну ісламізацію Європи. Це означає, що новий вид ісламу повинен поєднувати обов'язки і принципи ісламу із західними елементами, такими як права людини, верховенство права, демократії і гендерної рівності.

1.4. Моделі діалогу з мусульманами в державах-членах ЄС

Реакція західноєвропейських країн на масову імміграцію у другій половині XX століття була неправильною в її припущеннях, яка зводилася до пасивності державних установ, відсутності далекосяжних або глибоко продуманих стратегій інтеграції. До таких культурно різних мусульманських іммігрантів не ставились суб'єктивно. Вони були "вписані" в існуючі соціальні структури та інститути, часто зумовлені багатовіковою традицією розуміння понять нації та громадянства. Це мало далекосяжні негативні наслідки для приймаючих суспільств.

Моделі інтеграції мусульманських іммігрантів в країнах ЄС пройшли еволюцію, яка мала свої передумови. Мусульмани, порівняно з іншими громадами, характеризувалися високим рівнем безробіття, бідністю та соціальною самоізоляцією, закриваючись у гетто власної культури. Відбулося явище радикалізації підростаючого покоління на релігійній основі, що створює загрозу безпеці країни перебування та її громадян. Настрої ісламофобії зростали серед оточуючих. Політичні рішення щодо змін в окремих справах приймалися в результаті конкретних подій, що спричинили соціальний тиск, таких як акти терору або суперечки, пов'язані з релігійними звичаями (справа з мусульманськими хустками у Франції та Німеччині) [45; 46]. З точки зору корінних народів Європи, це були негативні прояви присутності ісламу в їх соціальному оточенні. Релігія та культура ісламу «стали очевидними», викликаючи тривогу та жах [39].

Оцінюючи перспективи ісламу в Європі необхідно враховувати наступні фактори:

- положення мусульман в сфері освіти, на ринку праці, їх житлові умови, модель розселення, соціальну захищеність, відчуття приналежності, ідентифікацію, політичну активність, представленість в мас-медіа та ін.; європейські країни поступово долають етап сегрегації етнічно-релігійних меншин і вступають в епоху, коли меншини будуть активно інтегруватися в соціальну дійсність;
- демографія європейського ісламу; чисельність мусульманського населення буде зростати (за рахунок імміграції та високого коефіцієнта фертильності), але тут не передбачається різких стрибків, так що ісламізація Європи йде помірними темпами;
- стратегія європейської політики щодо інтеграції; ця проблема розуміється як динамічний процес взаємного пристосування, до якого залучено як іммігранти і суспільство; так інтеграція має на увазі модифікацію приймаючого суспільства і відсутність повної асиміляції іммігрантів, і саме з цим довгостроковим проектом пов'язані всі ініціативи, що починаються на рівні Євросоюзу;
- політичний контекст; можна припустити, що навіть різка реорганізація політичного поля в окремих державах (скажімо, відродження світського націоналізму) не зможе вплинути на базову інтеграційну стратегію, діючу на рівні Євросоюзу [17, с.156].

Інтеграційні стратегії Німеччини та Франції по відношенню до представників мусульманських спільнот дещо розрізняються [9]. Німеччина є прихильником політики багатокультурності, але така політика не виключає фактору геттизації і дискримінації. На сьогоднішній день стало очевидним, що така політика не працює. В умовах сучасного світу глобалізації іслам став могутнім фактором консолідації та збереження ідентичності: мусульмани зберігають самотність і вимагають задоволення своїх прав, посиляючись на принципи демократії та конституційні норми своїх держав, оскільки багато з

них живуть на Заході впродовж довгих років і набули громадянства країн перебування.

У Німеччині релігійні права характеризуються принципами свободи, рівності, публічною природою релігій і відділенням релігії від держави. Ці принципи закріплені в Конституції. У порівнянні з іншими типами державно-церковних відносин німецький випадок відрізняється партнерством держави з релігійною спільнотою. Іслам в Німеччині ще не отримав статусу громадського інституту, мусульмани не користуються тими ж правами, що і представники християнських церков. Іслам на відміну від християнських церков не має ієрархічної структури і якимсь одне співтовариство не може представляти інші. Право Німеччини гарантує визнання тільки тих інститутів і організацій, які реально представляють інтереси спільноти, від імені якого вони говорять і діють. Вони також повинні носити постійний характер і відповідати принципам німецької Конституції. Ці умови часто є перешкодою для визнання ісламських об'єднань, тому що Іслам має децентралізовану структуру, йому складно відповідати критеріям показності усієї релігійної спільноти.

Іслам в Німеччині організований в численних незалежних асоціаціях і установах, не пов'язаних між собою [34, с.191]. У Німеччині проживає близько 5,5 мільйонів мусульман, майже на мільйон більше, ніж п'ять років тому. «За останні роки мусульманське населення стало більш різноманітним в контексті імміграції з країн Близького Сходу з більшістю мусульман», - заявив президент BAMF Ганс-Екхард Зоммер. Представляючи звіт, Зоммер сказав, що такі фактори, як тривалість перебування в Німеччині, причини міграції чи загальна соціальна ситуація, формують процес інтеграції більшою мірою, ніж релігійна приналежність. Приналежність до німецького Verein (асоціація) та вивчення мови також є ключовими факторами, що сприяють кращій інтеграції. Отже, аналіз також показує, що вплив релігії на інтеграцію часто завищується [42].

Можемо зазначити, що особливу роль відіграють імами, які в рамках політики «відкритості» запрошують християн відвідати мечеті і зробити фотографії. «Дні відкритих мечетей» проводяться в багатьох країнах Західної Європи. У Німеччині вони приурочені до Дня німецької єдності і організовуються з 1997 року Центральною радою мусульман. У 2008 році приблизно 2500 великих мечетей країни провели виставки, круглі столи, мовні курси, які відвідали понад 50 тис. жителів Німеччини [13]. Низка організацій підтримує намір влади контролювати діяльність мечетей і проповідників, а також наполягає на підготовці священнослужителів в європейських країнах [13, с.144].

Щодо Франції, то тут є закони, які допомагають іммігрантам соціалізуватися і включитися в життя французького суспільства. «Закон про права іноземців у Франції» ставить три головні завдання: по-перше, поліпшення прийому і способів інтеграції іммігрантів; по-друге, залучення фахівців і «міжнародних талантів»; по-третє, боротьба з незаконною міграцією за умови дотримання прав людини [10, с.132].

Франція, як інші європейські країни взяла на озброєння «політику інтеграції», яка ставить за мету поважати ідентичність кожної групи населення. Існує разом з тим велика різниця між «політикою інтеграції» - націленою на надання іммігрантам засобів участі в суспільному житті на основі максимально можливого рівності - як вираженням державної волі і інтеграцією як соціальним процесом, який, подібно до кожного процесу в суспільстві, нерівномірно відбувається в різних сферах, відрізняється протиріччями, зворотнім рухом і знаходженням нових можливостей [6, с.20].

Французька влада в останні роки докладает значних зусиль для вирішення проблем, пов'язаної з мусульманською діаспорою і зростанням ісламістських тенденцій. У Стратегії національної безпеки 2017 року питання міграції виділено як окрема проблема і серйозний ризик. Вживається термін «міграційний тиск» і прослідковується зв'язок між ісламом і тероризмом,

міграцією і наркотрафіком, робиться акцент на необхідності врегулювання, особливо через посилення південних морських кордонів [36, с.21, 24, 27].

Можемо зробити висновок, що Німеччина йде по шляху ліберальної інтеграції. В країні організовуються спеціальні курси з інтеграції. Довгі роки в країні практикувалося застосування політики мультикультуралізму, яка в подальшому не була високо оцінена ні корінним населенням, ні мусульманами. Незважаючи на всі спроби уряду інтегрувати мусульман, в суспільстві як і раніше зберігається нерозуміння і недовіра між корінним населенням і представниками мусульманських спільнот. У Франції для інтеграції мусульман була обрана політика асиміляції, яка передбачала перетворення мусульман в громадян Франції, при цьому вони повинні були відмовитися від своїх принципів, звичаїв і традицій.

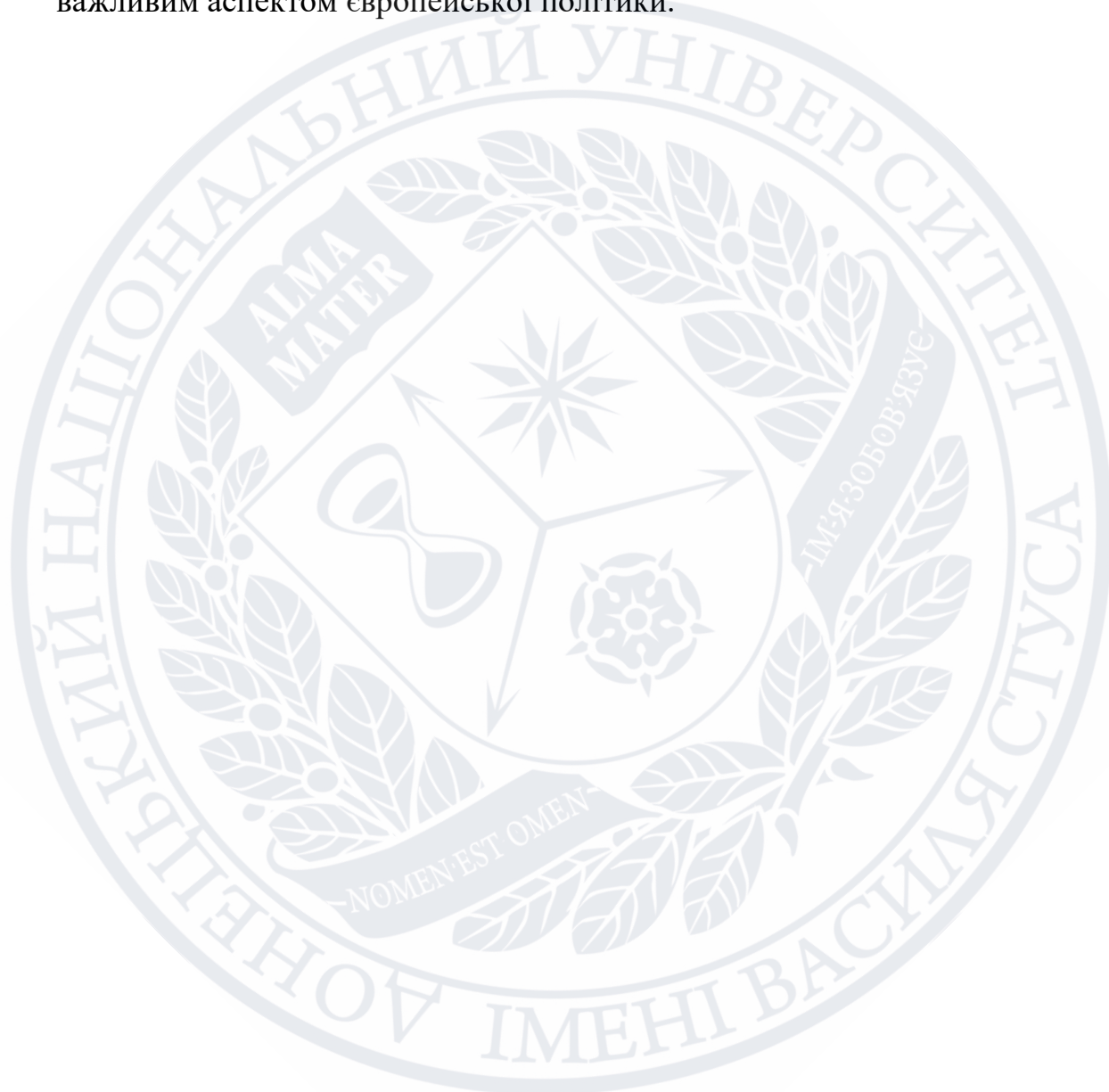
Сучасна ситуація, свідчать про те, що і Німеччина, і Франція мають потребу в розробці і прийнятті нової інтеграційної політики, яка повинна враховувати нову хвилю прибулих на території їхніх держав біженців-мусульман з регіонів мусульманського світу, де зараз ведуться збройні конфлікти і громадянські війни.

Таким чином, мультикультуралізм пропонує об'єднання культур без їх злиття. Мультикультуралізм є особливою формою інтегративної ідеології, за рахунок якої поліетнічні, полікультурні національні товариства реалізують стратегії соціальної злагоди і стабільності на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя. Мультикультурне суспільство не є гармонійним по визначенню. Воно досить швидко стає жорстким, конфліктним, якщо в його межах стикаються різні культурні групи, положення яких посилюється соціальною нерівністю.

Варто зазначити, що у сучасній Європі іслам багатьма європейцями сприймається як молода агресивна сила, яка прагне до домінування. Серед причин глобального між цивілізаційного протистояння в науковому співтоваристві прийнято вказувати наступні: соціально-економічний розрив у

розвитку між Заходом і мусульманським світом, стійкий вплив ісламізму, локальні конфлікти мусульман і європейців.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що ісламське право і мораль, звичаї і традиції найбільшою мірою відрізняються від менталітету і способу життя, що склалися в сучасній Європі, тому процес інтеграції мусульман є важливим аспектом європейської політики.

РОЗДІЛ 2

ІНТЕГРАЦІЯ МУСУЛЬМАН: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

2.1. Економічна інтеграція мусульман

Під «ісламським фактором» прийнято розуміти політично і соціально-значиму діяльність різних мусульманських суб'єктів в рамках будь-якого суспільства, держави або окремого регіону. Сьогодні увага до «ісламського фактору» зростає, передусім, в зв'язку з ростом чисельності мусульманських громад на території держав Європи. Присутність великої кількості мусульман в європейських країнах робить питання про їх інтеграцію особливо актуальною. Однак вони меншою мірою, ніж будь-які інші іммігранти, виявляють здатність і бажання інтегруватися в нову, чуже їм в культурному і релігійному плані середовище. Це породжує масу проблем для урядів країн Західної Європи.

Загалом більшість мусульман, які проживають у країнах Європейського Союзу, прибули під час економічного піднесення 1960-х: спочатку робочими іммігрантами, до яких згодом приєдналися їхні сім'ї протягом 1970-х і 1980-х років. Колишні колоніальні зв'язки також зіграли значну роль. У Франції міграція здебільшого відбувалась із колишніх колоній та протекторатів Магрибу, зокрема Алжиру, Марокко та Тунісу. У Нідерланди мусульмани прибули з колишніх колоній в частину сучасної Індонезії. У Великобританію мусульманські мігранти прибули переважно з Пакистану та Бангладешу. Потреба Європи в дешевій, некваліфікованій або напівкваліфікованій робочій силі означала, що мігранти, як правило, приїжджали з сільських, а не міських районів. Таким чином, дислокація, яку вони пережили, полягала не лише в переїзді в іншу країну, але і в міграції із сільських сіл у промислові міста [49].

Більшість європейських країн, особливо з великою часткою мусульманського населення, давно ведуть дискусії з приводу інтеграції мусульманських іммігрантів, зокрема економічної. Зайнятість на ринку праці складає ядро економічної інтеграції, яка, в свою чергу, є умовою соціальної інтеграції. Трудова зайнятість - це ключовий елемент інтеграційного процесу. Варто відзначити, що економічна інтеграція має на увазі не тільки наявність можливостей для працевлаштування, але і доступність загальних і найбільш поширених видів діяльності. Інакше кажучи, вона має на увазі відсутність жорсткої сегментації і сегрегації на ринку праці: для етнічних і релігійних меншин повинні бути доступні ті ж види робіт, що і для більшості громадян, зрозуміло, з урахуванням особистих навичок і професійної кваліфікації.

Існують кілька критеріїв для оцінки ступеня активності на ринку праці: рівень економічної активності, рівень зайнятості та рівень безробіття. Велике дослідження з проблеми активності етнічних меншин проведено в 2008 році Інститутом дослідження праці (Institute for the Study of Labour); був зібраний матеріал по Бельгії, Данії та Великобританії. З підготовленого звіту випливає, що рівень активності на ринку праці серед мусульманських меншин (турки, марокканці, іракці, пакистанці і бенгальці) нижче середнього [3]. Можна зазначити, що етнічні меншини характеризуються в цілому значно вищим рівнем безробіття, низьким доходом, і їм важче знайти роботу і втриматися на ній, ніж домінуючій етнічній більшості.

В Німеччині загальний рівень безробіття серед молодих мусульман доходить до 30%, а безробіття в таких «турецьких» районах Берліна, як Фрідріксгайн і Кройцберг, досягає 41% [3]. Також є свідчення про те, що етнічні меншини більш чутливі до економічних криз.

Іншою проблемою є низька оплата праці іммігрантів. Погодинна оплата праці іммігрантів нижче, ніж у більшості населення. Наслідком низької оплати є те, що бідність поширена серед мусульман значно більше. В якості основної причини несприятливого положення етнічних меншин зазвичай вказується низький рівень освіти і кваліфікації. Відомо, що багато мусульман

приїжджають до Європи для виконання некваліфікованої або низько кваліфікованої роботи.

Згідно з даними зібраними фахівцями з Фонду Сороса, можна зазначит наступне:

- мусульмани втричі частіше є безробітними, ніж немусульмани; серед мусульман 19.8% безробітних, в той час як серед немусульман - 6.8% [3];
- 64,8% мусульман, які закінчили університет, займають професійні позиції, серед немусульман ця цифра вище - 85,3%, тому немусульмани в 1,6 разів частіше займають високопрофесійні позиції [3], при цьому розподіл професій середнього і низького рівнів між мусульманами і немусульманами є приблизно однаковим.
- 55,5% мусульманських чоловіків задіяні в низькокваліфікованих областях з низькою оплатою праці [3];
- немусульмани в 2,3 рази частіше зайняті в сучасних професійних областях: 22,4% немусульман в порівнянні з 9,9% мусульман [3];
- з 72,1% працюючих мусульманських жінок значна частина зайнята в офісній роботі (21,4%), в рутинній ручній роботі і сфері обслуговування (17,8%), сучасної професійної області (15%), а також в напівпрофесійної роботи (12%); лише 1,8% є менеджерами середньої ланки і лише 1,3% є головними менеджерами [3];
- безробітних серед мусульман, народжених в державах ЄС, так само багато, як і серед мусульман, народжених за межами ЄС; при цьому безробітних серед немусульман, народжених в ЄС, менше, ніж серед мусульман в цілому незалежно від місця народження [3].

Важливо зазначити, що мусульманські іммігранти стикаються з численними видами дискримінації на ринку праці: перш за все, це дискримінація на етнічному ґрунті, але сама по собі приналежність до ісламу також значно знижує шанси на отримання роботи. Мусульманські жінки страждають від поширених дрес-кодів, що сприяє зниженню їх економічної

активності, яка і без того є низькою. Незважаючи на складну ситуацію, на всіх рівнях діють ініціативи по активізації етнорелігійних меншин на ринку праці і боротьби з дискримінацією.

Підприємці ігнорують осіб іншої раси при підборі кандидатів для роботи з клієнтами або на керівні пости. Незважаючи на те що закон, який діє в ЄС «Про рівність шансів» 2006 року дозволяє набирати кадри по анонімним анкетам, використання останніх не практикується. За даними опитування INED/INSEE, сфера економічної активності мусульман найчастіше обмежена роботою в будівництві, в промисловості, а також в сфері обслуговування [16]. Жінки-мусульманки найчастіше знаходять роботу в соціальній сфері і в охороні здоров'я. Мусульмани дуже слабо представлені на державній службі - там їх в 10 разів менше, ніж представників корінної нації [16].

Таким чином, основними проблемами на сьогодні день є різке зростання чисельності мусульманських громад, відносно низький рівень освіти і кваліфікації новоприбулих, їх неготовність до інтеграції і акультурації. Це виражається в концентрованому розселенні і створенні етнічних кварталів, відтворенні традиційних етнічних сфер працевлаштування, що є серйозною проблемою як для економічної інтеграції, так і для замученості мусульман в громадянські суспільства приймаючих країн [16].

Загалом можна відзначити наступні тенденції міграційної політики провідних європейських країн, які зближують останніх з країнами Нового Світу:

- запобігання прибуття в країну осіб, що створюють загрозу громадській безпеці;
- створення механізмів для залучення кваліфікованих працівників;
- надання притулку тільки тим, хто його потребує, на тлі тенденції обмежувального тлумачення критеріїв того, кого можна вважати «біженцем»;
- скорочення соціальної допомоги для іммігрантів.

Таке зближення стратегії і тактик міграційної політики обумовлено, передусім, тим, що економіка розвинених європейських країн все більше потребує висококваліфікованої робочої сили, а не в тих мігрантів, які приїжджають жити на соціальну допомогу. Для цього недостатнім виявляється впровадження селективного підходу в рамках міграційного відбору. Необхідною умовою є коригування базових принципів соціально-економічної системи європейських держав загального благоденства. Саме ця система стає свого роду магнітом для залучення низькокваліфікованих мігрантів і біженців і відштовхує значну частину висококваліфікованих фахівців. Більш того, ця система соціального забезпечення впливає на вибір подальшої життєвої стратегії іммігрантів в країні їх перебування і в перспективі створює перешкоди для їх успішної економічної інтеграції.

2.2. Політична інтеграція мусульман в державах ЄС

На початку XXI століття держави Європи зіткнулися з проблемою, яка не існувала ще 30-40 років тому, а зараз гостро стоїть на порядку денному, проблемою інтеграції мусульманських громад в європейські суспільства. Існуючі в державах ЄС мусульманські громади і організації, часто фінансуються з-за кордону, відіграють значну роль як в економіці, так і в соціально-політичному житті західноєвропейських держав. У Німеччині, Франції та Великої Британії мусульмани чинять серйозний вплив на суспільно-політичні процеси. Їх вимоги визнати самотність мусульманських громад і зробити іслам невід'ємною частиною життя європейських країн звучать все голосніше. Ситуація ускладнюється і тим, що не існує єдності всередині самих мусульман Європи. Так, гострі суперечності існують у взаєминах курдів з турками, між вихідцями з різних арабських країн, між представниками різних політичних або релігійних течій [25].

Зі збільшенням частки мусульманських іммігрантів у європейських країнах зростає рівень расизму і ксенофобії. Об'єктивно це сприяє зростанню

ролі ісламського чинника в політиці. Ступінь солідаризації мусульманського населення до європейських стандартів політичного і громадського життя стає важливим фактором внутрішньополітичної боротьби. Внутрішньополітичні рішення в країнах зі значною часткою мусульманського населення, особливо у Франції та Великобританії, приймаються з оглядкою на думку мусульман. Це є доказом того, що ісламський чинник перетворився на суттєвий фактор європейської внутрішньої політики [11].

Політична пасивність мігрантів змінилася на їх активну участь в політичному житті країн-реципієнтів. Якщо раніше мігранти, які прибули в приймаючу країну не мали право голосу, то на даний момент ситуація змінилася. Тепер мігранти виступають в ролі активних політичних акторів, а їх присутність на політичній арені дуже впливає на реформування політичної системи.

Однією з головних функцій мусульманських діаспор є забезпечення дотримання соціальних прав, діяльність щодо запобігання шовінізму, надання допомоги своїм співвітчизникам, тільки-но прибулих в країну. Серед різних форм політичної активності іммігрантів мусульман варто виділити найбільш поширені, такі як:

- Політичні акції;
- Допомога в розпалюванні або ж подоланні конфліктів в країні походження;
- Лобіювання інтересів країни походження в країні-реципієнті;
- Фінансова або інша допомога політичних організацій, партій в країні походження.

На думку дослідниці Т. Єрмакової, найважливішою є культурно-просвітницька функція [8]. Це пов'язано з тим, що саме в культурній сфері можна спостерігати зосередження відмінних характеристик різних народів. Особливо активно беруть участь мусульмани в місцевій політиці. Так, у виборах місцевих рад в Англії в травні 2014 року брали участь 897 кандидатів-мусульман партійних та незалежних (354 кандидата від

Лейбористської партії і 256 від Консервативної партії); 277 мусульман стали членами місцевих рад [30]. У Європі мусульмани входять до загальнонаціональних інститутів політичного представництва. Вони отримують міністерські портфелі, обираються депутатами парламентів, активно беруть участь в роботі органів влади на місцях. Станом на 2014-2015 роки до парламенту Бельгії входять шестеро мусульман, при цьому вони становлять чверть міської ради Брюсселя; у Швеції троє з 369 членів парламенту є мусульманами, в Німеччині – мусульман двоє з 603 депутатів бундестагу [30].

Показовим є приклад Великої Британії, інтеграційна політика якої, мабуть, більшою мірою, ніж будь-де, орієнтована на підвищення статусу ісламу і представництва мусульман в структурах державного управління. З 2008 року тут здійснюється політика «позитивної дискримінації», спрямована на включення якомога більшої кількості мусульман в процес колективного прийняття рішень на всіх рівнях [30]. Це пов'язано з тим, що мусульмани у Великої Британії досить добре інтегровані і вважають себе англієцями. Тому велика їх кількість прагне займати політичні посади.

Хоча політики мусульманського походження представлені в європейській політиці не в глобальних масштабах, але їх чисельність зростає серед депутатів Європейського парламенту, трохи більше вони представлені на національному рівні, ще більше - на місцевому (міських і регіональних) рівнях. При цьому в європейських країнах, де чимало мусульманського населення (ФРН, Велика Британія, Нідерланди, Бельгія) рівень їхньої участі в політично процесі неухильного зростає. Здебільшого мусульманські кандидати висувуються в рамках європейських політичних партій. Вони намагаються не акцентувати увагу на етнічній або релігійній приналежності, так як це може відштовхнути від них мусульманські меншини (через присутні між ними відмінності) і корінне населення країни.

Варто зазначити, що в різних країнах ЄС ставлення мусульман до політичних процесів різниться. Наприклад, у Франції більшість мусульман є

вихідцями з країн Північної Африки. Таким мусульманам властива традиційна аполітичність і недовіра до виборчого процесу, тому активність переселенців з Північної Африки у виборчих процесах невисока. У Німеччині – навпаки: більшість мусульман є вихідцями зі світської Туреччини, де поширені стійкі, майже демократичні інституції. На відміну від Франції, мусульманські іммігранти ФРН є активними учасниками виборчого процесу на усіх рівнях. Існує їхнє активне представництво в органах влади і в німецьких політичних партіях [27].

Таким чином, представлення мусульманських іммігрантів в політичних структурах з часом зростає, особливо в загальнонаціональних і регіональних партіях, що вказує на успішну інтеграцію в європейське суспільство. Європейські мусульмани намагаються відстоювати свої інтереси за допомогою партій, регіональних етнічних або ісламських громадських рухів і асоціацій. У зв'язку з поширенням антиісламських настроїв, мусульманська діаспора в Європі вимушена створювати власні, виключно мусульманські, політичні партії.

Варто зазначити, що найбільше число мусульман, які стали політиками, за статистикою знаходяться в Британії. Нівелювання проблем соціокультурних кордонів проявляється саме в сегменті британських парламентаріїв. Практично 20 років тому в 1997 році в Палаті громад був тільки один депутат-мусульманин, а в 2010 році їх вже стало вісім [22]. У 2014 році в Палаті лордів налічувалося 15 мусульман, а ще п'ять британських мусульман стали депутатами Європарламенту [22].

Цікавий і той факт, що в європейській країні - Франції, де налічується найбільша кількість мусульман - немає жодного політика-мусульманина. За статистикою, пакистанці частіше домагаються висот в політичній кар'єрі, ніж араби. Можливо, це пояснюється тим, що фінансово забезпечене населення Пакистану емігрує на Захід, отримуючи освіту в престижних університетах і продовжуючи будувати там кар'єру. Араби, які живуть в Європі - це біженці із зон військових конфліктів або люди, які виїхали в пошуках кращого життя

з колишніх колоній європейських країн (наприклад, Туніс, Алжир і Марокко були під протекторатом Франції).

Отже, можемо зробити висновок, що процеси створення колективної політичної ідентичності складні і важкі для формулювання. Вони виникають з почуття спільної ідентифікації, солідарності і довіри, які ще мають пройти комплексний шлях розвитку. Разом з тим частина корінних європейців спочатку ставилася до мусульман-іммігрантів з недовірою, а часом і ворожістю, але зараз ця тенденція поступово змінюється, про що свідчить залученість мусульманських іммігрантів до роботи інститутів громадянського суспільства, політичних партій і до інституцій ЄС. Не слід забувати, що одна справа, коли йдеться про мусульман-політиків, які досягли високих посад в західних країнах, інше – як вони проявляють себе як мусульмани, і що роблять для мирного співіснування різних культур.

2.3. Ісламський фактор в імміграційній політиці держав ЄС

Міграційні процеси виступають в ролі фактора, що визначає таке поняття, як «політичні трансформації». Під цим терміном розуміється процес модифікацій в рамках політичної системи. Масові міграційні процеси є характерними явища сучасного життя світового співтовариства. Міграція, розглянута як фактор політичних трансформацій, може послужити прискорювачем руйнівних процесів. Не тільки західноєвропейські країни, а й інші держави світу зіткнулися з необхідністю створення нової, вдосконаленої форми міграційної політики. З правової точки зору, міграційна політика на території Європейського союзу проводиться на двох рівнях: законодавча база країн-учасниць Євросоюзу і нормативно-правові акти ЄС [9].

Релігійна свобода конституційно гарантується у всіх державах-членах, але правові відносини між державою та релігією значно різняться. У ряді держав-членів існують законодавчі інструменти, що регулюють релігійну практику, включаючи експлуатацію мечетей, проповідування та прозелитизм,

публічне використання релігійних символів. Однак у більшості країн все ще бракує чіткої законодавчої бази щодо деяких ключових питань, що впливають на релігійну практику, а також соціальної згуртованості, таких як: визнання та навчання імамів; забезпечення та моніторинг релігійних курсів у школах; визнання мусульманських організацій, які мають право на державну фінансову підтримку.

У багатьох країнах особливі повноваження надаються конкретним організаціям, які стають представницькими органами. Питання представництва є важливим, особливо там, де існує значна різноманітність мусульманських громад, які не можуть створити такий представницький орган. Однак деякі засновані мусульманські громади мають «парасольку», що охоплює широкий спектр етнічних, культурних та богословських груп. У деяких країнах офіційного визнання релігії не існує, але це не обов'язково суттєво впливає на права та привілеї мусульман. У державах, де офіційно визнання не надано, мусульмани все ще мають значний доступ до таких привілеїв, часто через лобіювання. Подібним чином офіційне представництво в уряді різниться залежно від країни і багато в чому визначається етнічними, культурними та релігійними характеристиками відповідних мусульманських громад. В Австрії, Бельгії та Іспанії представництво здійснюється через унітарні мусульманські органи, тоді як в інших країнах існують конкуруючі органи, які лобіюють та підтримують зв'язок з урядом. Особливим винятком є мусульманська меншина в Греції, яка має офіційне представництво через уряд, призначений муфтіями, згідно Лозаннського договору 1923 року [49].

Відмінності в методах політики європейських країн впливають на сучасну ситуацію, зокрема, на вибір стратегії і моделі імміграційної політики. Існуючі сучасні інтеграційні моделі, прийняті на озброєння Німеччиною, Францією і Великою Британією, довели свою неефективність. Вони мають ряд суттєвих недоліків і не дозволяють на практиці вирішувати виникаючі проблеми. Це призводить до маргіналізації значної частини мусульман, тобто відсутності у них будь-якої справжньої ідентичності, що, в свою чергу, веде

до того, що мусульмани підпадають під вплив різних фундаменталістських і екстремістських ідеологій. В результаті західноєвропейські країни, самі того не бажаючи, заохочують розвиток і створення організацій мусульман, діяльність яких спрямована на підриг системи європейської безпеки, а часто прямо націлена на руйнування європейських державних систем, не зважає на принципом свободи віросповідання і нав'язує свій спосіб життя.

Практично у всіх державах Євросоюзу створені пости міністрів, що відповідають за інтеграцію іммігрантів у суспільство. У Нідерландах цим займається міністр імміграції та інтеграції, в Швеції - міністр інтеграції та рівності, в Данії - міністр у справах біженців, імміграції та інтеграції. Незважаючи на відсутність відповідних жорстких правових норм, більшість країн Європейського Союзу де-факто намагається інтегрувати немісцевих мусульман через їх залучення в світський спосіб життя і переконання переключитися на життя відповідно до норм європейського права. Методи впливу через переконання бувають більш ефективними, коли недавні прибульці домагаються громадянства приймаючих країн. Так чи інакше мається на увазі європеїзація іммігрантів. Це свого роду плата за можливість жити в Євросоюзі.

Можемо відзначити, що останнім часом інтенсифікувалася робота з політичної і економічно-соціальної інтеграції мусульман. Дедалі все більше відбуваються культурні взаємодії між мусульманськими іммігрантами та приймаючими товариствами. Наприклад, за підтримки фінансування ЄС був створений проект EURISLAM. Метою було визначити вплив на закономірності культурної дистанції та взаємодії між мусульманськими іммігрантами (та їх нащадками) та суспільством, що приймає іммігрантів. До цього дослідження були включені такі країни: Бельгія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Швейцарія та Великобританія. З метою покращення відносин EURISLAM сформулював низку політичних рекомендацій. Вони пов'язані з кращою підтримкою національної держави, важливою роллю громадянських, професійних та інших організацій у сприянні інтеграції. Рекомендації також

заохочують розробку політики, яка сприяє соціально-культурній інтеграції європейських мусульман з акцентом на індивідуальні особливості, такі як освіта, становище на ринку праці та мостовий соціальний капітал [40]. Нарешті, проєкт оцінює, як різні традиції національної ідентичності, громадянства та відносин церкви та держави впливали на європейські публічні дискусії щодо ісламу протягом останніх десяти років, визначаючи основні проблеми та описуючи взаємодію між державними, соціальними, цивільними та мусульманськими суб'єктами [54].

Європейський Союз розробляє загальні принципи імміграційної політики, приймає окремі законодавчі акти, організовує заходи, спрямовані на розгортання міжкультурного діалогу. З іншого боку, принципи, які розробляються, мають скоріше характер рекомендацій, а не зобов'язують норм, що обумовлено різним інтеграційним бекграундом країн-членів. В цілому ЄС прагне проводити гармонізацію національних підходів «м'яким способом» - через визначення рекомендованих стандартів і підтримку конкретних проєктів. З огляду на не надто вдалий досвід минулих років, європейські країни ведуть пошук більш збалансованих варіантів інтеграційної політики, одночасно відповідають інтересам приймаючих товариств і враховують потреби самих мусульман.

Значне місце відводиться вирішенню соціально-економічних проблем. Передбачається, що реалізація прав мусульман-мігрантів у сферах зайнятості, освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом призведе до їх більшої відкритості, зближенню з корінним населенням і сприятливо позначається на їх інтеграції. Разом з тим, констатуючи факт кризи мультикультуралізму, європейські лідери в ряді аспектів посилюють імміграційну політику. В опитувальних листах, які заповнюють прагнуть влаштуватися в країнах ЄС мусульмани, пропонуються питання, які з'ясовують їхнє ставлення до рівності статей, гомосексуалізму, готовності прийняти толерантність як норму поведінки. Після переселення вводиться по суті примусове вивчення мови країни проживання, ознайомлення з її історією, політичною

організацією, культурою, звичаями. Ці заходи мають на меті подолати пасивне ставлення, а то й відвертий супротив інтеграції [31].

Таким чином, європейська спільнота активно сприяє «європезації» іммігрантів, покращується рівень політичної і соціально-економічної інтеграції мусульман. Це означає, що новий вид ісламу повинен поєднувати обов'язки і принципи ісламу із західними елементами, такими як права людини, верховенство права, демократії і гендерної рівності.

2.4. Проблеми в політиці інтеграції мусульманських іммігрантів і шляхи їх подолання

Іммігранти різних поколінь і різного походження в якості ключової характеристики обирають приналежність до ісламу, а не до країни походження або проживання. Фактор ісламу для єдиної Європи зводиться до питань цінностей, європейської ідентичності, цілей європейської інтеграції, питань національної та європейської безпеки. Однозначного висновку про масштаби впливу мусульман на політику Євросоюзу зробити не можна. Але цей вплив може стати одним з провідних чинників консолідації або дезінтеграції «європейського спільного майбутнього».

До фундаментальних проблем на шляху реалізації політики інтеграції мусульманських іммігрантів можна віднести наступні:

- відсутність громадського і політичного консенсусу з приводу майбутнього устрою країни (зокрема, в Німеччині в наукових і політичних колах досі ведуться дебати, чи є Німеччина «країною іммігрантів», або вона повинна максимально зберегти ідентичність нації-держави);
- недостатньо ефективна боротьба з проявами ксенофобії; зростаюча радикалізація як в приймаючому суспільстві, так і в середовищі мігрантів;
- недостатньо ефективні інститути і практики адаптації та інтеграції мігрантів;

- неузгодженість інтересів різних акторів інтеграційної політики (федеральних структур, регіональних влад, органів місцевого самоврядування, роботодавців, некомерційних організацій, що приймає населення і самих мігрантів);
- зміщення акценту з рівня місцевого самоврядування, особливо в великих містах, де безпосередньо повинна проводитися робота з мігрантами на регіональному рівні.

Серед пропозицій, щодо врегулювання проблеми запропонованих аналітичним центром Carnegy Europe – ЄС має зосередити ресурси на тому, щоб, закриваючи шляхи нелегальної міграції створити ефективні механізми швидкого опрацювання заяв прохачів притулку та розселення й інтеграції мігрантів у суспільствах. ЄС, насамперед, повинні працювати із тими країнами, з яких втікають люди, для того щоб викорінити причини і джерела проблем [24].

П. Міцкевіч зазначає три взаємопов'язані напрями, щодо вирішення даної проблеми:

- проведення заходів щодо протидії нелегальній міграції з урахуванням економічних вигод, що впливають з політики контрольованих міграційних потоків;
- створення спільної міграційної політики з країнами транзиту та походження, включаючи політику повернення, протидія явищу нелегальної імміграції до ЄС, в рамках якої будуть враховуватися умови країн походження та транзиту, а також можливості фінансування заходів, що обмежують нелегальну міграцію та боротьбу з торгівлею людьми;
- створення та підтримка процесів розвитку в країнах походження та транзиту мігрантів, особливо тих, які спрямовані на протидію корінним причинам міграції, у тому числі «створюючи можливості для отримання та усунення бідності в країнах та регіонах походження, відкриваючи ринки та сприяючи економічному зростанню, належному управлінню та захисті прав людини» [35 с.122] Відповідно, для

врегулювання проблеми нелегальної міграції повинна здійснюватися широка співпраця з країнами транзиту та походження іммігрантів.

Важливим є й те, що країни ЄС мають створити умови для асиміляції мігрантів, що передбачає реалізацію спеціальних навчальних заходів для відпрацювання мовних навичок мігрантів, отримання професій, на які є попит в Європі, вивчення культурних особливостей європейців [31, с. 93].

Можемо виділити чотири основні напрямками політики інтеграції іммігрантів:

- інструментальна інтеграція (знання мови країни перебування, соціальної інфраструктури, наявних пропозицій для мігрантів в сфері послуг);
- економічна інтеграція, що здійснюється через доступ до ринку праці, системі підвищення кваліфікації, перекваліфікації та освіти в цілому;
- культурна інтеграція (прилучення мігрантів до базових елементів культури приймаючого суспільства, його цінностей, норм поведінки, знання історії країни-реципієнта);
- соціальна інтеграція (натуралізація мігрантів, руйнування бар'єрів між групами мігрантів та соціальними групами приймаючого суспільства, налагодження контактів між представниками різних соціальних груп).

Відсутність єдиного репрезентативного інституту мусульманської спільноти, відмінні моделі і способи інкорпорації меншин ускладнюють вирішення цього кола проблем. Суттєве значення для вибору моделей та способів інтеграції мусульманських спільнот має концепція нації приймаючої держави. Так, найбільш успішними у вирішенні інтеграційних проблем є країни, в яких уявлення про націю базуються на республіканських принципах, а імміграційна політика – на ідеях двостороннього пристосування. Проте, інтеграція мусульман у європейський простір нагально потребує вироблення спеціальної соціально-політичної стратегії, яка б враховувала інтереси і право на збереження своєї культурної

ідентичності, власних уявлень про організацію суспільства і держави з боку як автохтонної частини населення, так і мусульман-іммігрантів [15].

Відповідно, для врегулювання проблеми повинна здійснюватися широка співпраця з країнами транзиту та походження іммігрантів. Важливим є й те, що країни ЄС мають створити умови для асиміляції мігрантів, що передбачає реалізацію спеціальних навчальних заходів для відпрацювання мовних навиків мігрантів, отримання професій, на які є попит в Європі, вивчення культурних особливостей європейців. Загалом можна виділити два напрямки політики інтеграції: перший - більш жорстке законодавство і боротьба з нелегальною імміграцією; другий - подолання соціальної маргіналізації, облаштування і модернізація житлових кварталів, де проживають мігранти, боротьба з проявами дискримінації.

Серед загроз поширеною є гіпотеза про те, що подальше зростання імміграції може призвести до зменшення рівня добробуту у країні призначення через збільшення податкових видатків на іммігрантів, які є малозахищеними. Отже, суспільні групи відчують загрозу зі сторони новоприбулих мігрантів. Члени групи меншин розглядаються як конкуренти за дефіцитні матеріальні ресурси. Ця конкуренція між групами та поза групами може виникати у всіх сферах життя суспільства, наприклад, на ринку праці, житловому будівництві та політиці.

У зв'язку з тим, що всередині мусульманського світу в цілому і серед європейських мусульман - зокрема, існує безліч різних течій і безліч протиріч, участь в міжрелігійних форумах сприяє потеплінню у міжрелігійних відносинах.

Можемо виділити те, що міжнародне співтовариство солідарне щодо необхідності міжрелігійного діалогу в рамках ООН, ЮНЕСКО, НАТО та ін. І, до речі, ці структури активно діють як самі по собі, так і підтримуючи ініціативи державних, церковних структур. Окремою силою тут виступають церковні (релігійні) структури. На сьогодні практична кожна релігія, церква, деномінація має спеціальний орган, який відповідає за міжнародні

міжрелігійні контакти своїх вірних. Також це буде сприяти мусульманським діаспорам у забезпеченні дотримання соціальних прав, діяльності щодо запобігання шовінізму. Так як європейські християни і мусульмани одностайні у викритті бездуховності сучасного західного суспільства і пануючих в ньому секулярних цінностей, а також в засудженні тероризму. Мусульманські лідери прагнуть спростувати кліше щодо уявлення про «ісламську загрозу» і іслам як «ідеологію тероризму», підкреслюючи несумісність справжнього ісламу з ісламістською ідеологією, яка є його спотворенням і збоченням.

Таким чином, результативність реалізації моделі інтеграції може бути досягнута тільки при застосуванні комплексного підходу, що включає всі основні напрямки політики інтеграції мусульман до ЄС. Однак сьогодні можна констатувати, що в більшості європейських країн відсутні базові умови для формування установок здебільшого іммігрантів, в тому числі, з числа біженців, на адаптацію і подальшу інтеграцію.

ВИСНОВКИ

Більшість держав-членів Європейського Союзу є багатонаціональними, й багатокультурними, хоча іноді неохоче сприймають це різноманіття. Імміграційна політика та управління етнокультурним різноманіттям стали ключовими питаннями як на національному рівні, так і в процесі інтеграції до ЄС. Проблема надмірного прибуття мусульманських іммігрантів стала загрозою соціокультурного ландшафту ЄС і національній безпеці, особливо, якщо іммігранти дотримуються етнічних, культурних і релігійних поглядів, що істотно відрізняються від поглядів більшості населення титульної нації.

Багато вихідців з країн Близького Сходу не хочуть вчити мову приймаючої країни, а значна частина мусульман прагнуть нав'язати свої культурні та релігійні особливості, це в свою чергу, становить загрозу етнічній, релігійній і мовній структурі суспільства, його єдності. Неврегульована міграція призводить до серйозних порушень прав людини, моральних і правових деформацій. Час покаже, чи зможе інтегрована Європа створити нову європейську ідентичність і чи зможе ЄС протистояти загрозі націоналізму і розмивання європейських цивілізаційних традицій з боку іммігрантських спільнот в рамках декларованої політики мультикультуралізму.

У сучасній Європі іслам багатьма європейцями сприймається як молода агресивна сила, яка прагне до домінування. Серед причин глобального між цивілізаційного протистояння в науковому співтоваристві прийнято вказувати наступні: соціально-економічний розрив у розвитку між Заходом і мусульманським світом, стійкий вплив ісламізму, локальні конфлікти мусульман і європейців-не мусульман. Деякі дослідники стверджують про активну ісламізацію Європи. Новий вид іслам, щоб бути органічною частиною європейського суспільства, має поєднувати обов'язки і принципи ісламу із західними елементами, такими як права людини, верховенство права, демократії і гендерної рівності.

Мусульманські іммігранти стикаються з численними видами дискримінації на ринку праці: перш за все, це дискримінація на етнічному ґрунті, але сама по собі приналежність до ісламу також значно знижує шанси на отримання роботи. Мусульманські жінки страждають від поширених дрес-кодів, що сприяє зниженню їх економічної активності, яка і без того є низькою. Незважаючи на складну ситуацію, на всіх рівнях діють ініціативи по активізації етнорелігійних меншин на ринку праці і боротьби з дискримінацією.

Як відомо, міграційний криза вже створила багато проблем для Європи. Накладення ісламського фактора на політику ЄС вплине на сформований на континенті етнорелігійний баланс з довготривалими наслідками. Розбіжності культур і способів життя християн і мусульман, тенденції зростання мусульманського населення, неможливість повної інтеграції біженців позначатимуться на зміні європейській ідентичності. Можемо також припустити, що соціальні наслідки мусульманської імміграції до ЄС мають переважно негативний характер. Зважаючи на об'єктивні демографічні чинники, вони набудуть критичної актуалізації лише через кілька десятиріч. Як національні уряди країн-членів, так і спільні установи ЄС ще мають певний запас часу для вироблення більш гнучкої та дієвої стратегії інтеграції мусульманських мігрантів до спільноти європейських націй.

Прикладом успішної політичної інтеграції мусульманських-іммігрантів є представлення мусульман в політичній сфері і призначення їх на посади. Кількість мусульман в політичних структурах зростає, особливо в загальнонаціональних і регіональних партіях. Європейські мусульмани намагаються відстоювати свої інтереси за допомогою партій, регіональних етнічних або ісламських громадських рухів і асоціацій. Тенденція сприймати мусульман-іммігрантів з недовірою і ворожістю з часом змінюється, про що свідчить залучення мусульманських іммігрантів до роботи інститутів громадянського суспільства, політичних партій і до інституцій ЄС.

Незалежно від наявної загальної політики ЄС, кожна країна, в залежності від внутрішніх пріоритетів обирає свій комплекс міграційних послуг, обираючи м'яку або жорстку політику по відношенню до іммігрантів. Однак, не дивлячись на широке коло позитивного досвіду у сфері інтеграції мігрантів, актуальними залишаються питання забезпечення фізичної, соціальної, та політичної безпеки громадян, яка зменшується в зв'язку з масовим припливом мігрантів з країн третього світу, що мають свої культурні, релігійні та політичні вподобання агресивного характеру. Недостатньо ефективними вбачаються й наявні методи стимулювання мігрантів до зайнятості, що підтверджується наявним рівнем безробіття та достатку серед цієї групи населення.

ЄС необхідно проводити наступну політику щодо мусульманських іммігрантів:

- надати своїй міграційній політиці більше амбітності і підкреслити тим самим політичну природу цього виклику, відповідь на який занадто часто намагаються звести до простого набору технічних заходів;
- необхідна активна розробка загальної концепції управління імміграційними процесами, яка спрямована на підтримки балансу між інтересами іммігрантів, корінного населення і держави;
- європейським лідерам потрібно скоординувати свої зусилля по удосконаленню міграційного та прикордонного контролю;
- сприяти організації міжрелігійних форумів, з перспективою встановлення між християнами і мусульманами відносин взаємної довіри, поваги і співпраці.

Інтеграція мусульман у європейський простір нагально потребує вироблення спеціальної соціально-політичної стратегії. Виходячи з цього, міграційна політика європейських держав має враховувати усі важливі суспільно-політичні, культурні та етнічні цінності, оскільки їх ігнорування призводить до міжетнічних і соціальних проблем.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алиева О.Г. Политика мультикультурализма и вызовы национальной самобытности. *Вестник РУДН, серия Философия*, № 2. 2015. С. 61-67. URL: <https://cutt.ly/db5uRMb>
2. Ахмаджанов Д. Исламофобия в современном мире. *Вопросы истории, археологии, политических наук и регионоведения*. 2019. С.293-294. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/287384925.pdf>
3. Бродай С. Ислам в современной Европе: демография, интеграция, перспективы. *Ислам в современном мире* № 3–4. 2012. С. 28-68. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268117693.pdf>
4. Выхованец А. Е. Ислам в современном европейском общественно-политическом дискурсе. 2016. URL: <https://nauchkor.ru/uploads/documents/5b002c7b7966e104db598b54.pdf>
5. Гордієнко А. Стратегії мультикультурної політики у суспільно-політичному дискурсі. *Політична культура*. 2012. С. 191-200. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/gordienko_strategii.pdf
6. Гордон А.В. Ислам во Франции: опыт интеграции. *Формации. Цивилизации. Глобализация*. 2019. №438. С. 5-53. URL: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1785/files/438_132.pdf
7. Грубов В. Криза політики мультикультуралізму в європейському суспільному просторі. *Вісник КНТУ*. 2012. №6. С.104-114. URL: <http://visnik.knute.edu.ua/files/2012/06/11.pdf>
8. Ермакова Т. Е. Интеграция мусульманских сообществ в западноевропейский странах: проблемы и перспективы. 2017. 57 с. URL: <https://cutt.ly/Jb5yM2S>
9. Ермакова Т. Е. Интеграция мусульманских сообществ в западноевропейский странах: проблемы и перспективы. 2017. 57 с. URL: <https://cutt.ly/Bb5y9B3>

10. Жолудева Н. Р. Мусульмане во Франции: жизнь мусульманских кварталов Парижа. *Вестник Томского государственного университета*. 2019. №438. С.132-137. URL: <https://cutt.ly/wb5y4c8>
11. Захарченко А. Исламские общества внутри Евросоюза? URL: <http://intertrends.ru/old/fourteen/007.htm>,
12. Ісламізація Європи: міф чи реальність. URL: <http://univer.km.ua/ese/fl/2.PDF>
13. Кисовская Н. Ислам в Западной Европе (межрелигиозный диалог). *Мировая экономика и международные отношения*. 2010. №7. С.55-64. URL: <https://cutt.ly/gb5y592>
14. Кошкина А.П. Миграционный кризис в Европе. *Информационно-аналитический вестник*. 2016. Выпуск 6. С.34-48. URL: <https://www.rea.ru/ru/Documents/Antiterror/Vestnik6.pdf>
15. Лавринович О. Інтеграція мусульманських спільнот у європейський простір в контексті глобальних міграційних процесів. *Релігія та Соціум*. №3-4. 2013. С. 208-213.
16. Мойса Н.И. Экономическая интеграция иммигрантов через преодоление неравенства в сфере занятости и оплаты труда. Сравнительный анализ британских и французских мусульманских общин. *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. 2019. Том 12. №3. С.158-171. URL: <http://esc.vscs.ac.ru/article/28218/full>
17. Мухетдинов Д., Бородай С. Ислам в Европе. Учебное пособие. Москва: ИД «Медина», 2016. URL: <http://www.idmedina.ru/pdf/content/islam-v-evrope/islam-v-evrope.pdf>
18. Недюха М.П. Мультикультуралізм як соціальне та політико-правове вище. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2017. С.6-17. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2017/1_2017/4.pdf
19. Носова С. Концепция «мультикультурализма» в политике стран Европейского Союза. 2016. С. 95. URL:

<http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/3681/1/21Nosova.pdf>

20. Оврамец М.А. Європейський мультикультуралізм у дискурсі політології міжнародних відносин. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2013. Випуск 7-8. С.111-122.

21. Паутова А.С. Концепция мультикультурализма как основа миграционной политики ФРГ в XXI веке. 2019. 69 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/224977485.pdf>

22. Первые политики-мусульмане на Западе занявшие высокие должности. *Инфоислам*. 2016. URL: <https://cutt.ly/Qb5ue05>

23. Підскальна О. Мультикультуралізм як феномен пост сучасного світу. *Наукові записки*. 2018. Випуск 3-4 (83-84). С. 108-120. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/pidskalna_multykulturalizm.pdf

24. Понамарева А. Мусульмане Европы: прогрессирующий фактор страха. 2008. *Индекс безопасности*. №3(83). Том 13. С.61-80. URL: <http://www.pircenter.org/media/content/files/0/13412427450.pdf>.

25. Пономаренко А.В. «Исламский фактор» в миграционных процессах в Западной Европе на примере Великобритании, Германии и Франции. *Вестник РУДН. Серия Всеобщая история*. 2012. № 3. С.49-61. URL: <https://cutt.ly/Ib5uk8f>

26. Разливаев А. А. Мусульмане в Европе: препятствия на пути к цивилизационному компромиссу. *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2008. №2. С.236-243. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/lingvo/2008/02/razlivaev.pdf>

27. Роль та місце ісламських партій в європейській політиці / Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел». 2015. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/islam-party/>.

28. Тропинина С. Ислам как религия: угроза для европейского сообщества или возможная интеграция? 2016. 75 с. URL: <https://cutt.ly/Vb5uuja>

29. Харитов И.Н. Проблемы интеграции иммигрантов в странах Западной Европы. *Институт социологии НАН Белоруси*. С. 370-375. URL: <https://cutt.ly/ob5uiM0>
30. Хенкин С.М. Мусульманский фактор в иммиграционной политике европейских государств. *Газета Протестант*. 2016. №4. URL: <https://cutt.ly/Rb5upQI>
31. Хенкин С.М., Кудряшова И.В. Интеграция мусульман в Европе: политический аспект. *ПОЛИС. Политические исследования*. 2015. №2. С.37-155. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2016/0679/analit01.php>
32. Хомутенко Л. Мультикультуралізм як похідне явище трудової міграції в Європейському Союзі. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2019. №1. С. 71-76.
33. Черняк А.В. Политика мультикультурализма в Европе – опыт для России. *PolitBook*. 2015. С.133-148. URL: <https://cutt.ly/Vb5useB>
34. Чичкова Е.Н. Проблемы социальной интеграции мусульман в современной Германии. *Издательство «Грамота»*. 1997. №3(41). Ч.1. С.189-192. URL: https://www.gramota.net/articles/issn_1997-292X_2014_3-1_51.pdf.
35. Шаленна Н. М. Особливості формування концепту «Європейського ісламу». *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Випуск 123 (Ч.1). С. 34-43. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/2856/2562>.
36. Defence and National Security: Strategic Review. 2017. URL: <https://www.defense.gouv.fr>.
37. Estimated Muslim populations in European countries as of 2016/ Statista. URL: <https://cutt.ly/9b9OxoV>.
38. Europe's Growing Muslim Population: full report / Pew Research Center. 29.11.2017. URL: <https://cutt.ly/lb9I1vS>.
39. Farkas L. Data collection in the field of ethnicity: Analysis and comparative review of equality data collection practices in the European Union /

European Commission; Directorate-General for Justice and Consumers. Brussels, 2017. 53 p. URL: <https://cutt.ly/gb9FSDY>.

40. Final Report Summary - EURISLAM (Finding a Place for Islam in Europe: Cultural Interactions between Muslim immigrants and Receiving Societies). 01.02.2009 - 31.07.2021. URL: <https://cordis.europa.eu/project/id/215863/reporting>

41. Hackett C. 5 facts about the Muslim population in Europe / Pew Research Center. 29.11.2017. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/11/29/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/>.

42. In numbers: A breakdown of Germany's Muslim population. *The Local*. 30.04.2021. URL: <https://cutt.ly/pb9G3a4>.

43. Islamophobia in Europe/ Open Society Foundation. May 2019. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/explainers/islamophobia-europe>.

44. Khader B. Muslims in Europe: The Construction of a "Problem". URL: <https://cutt.ly/db9JyN4>.

45. Muslims in Europe. Al Jazeera. URL: <https://cutt.ly/Mb9HA6p>.

46. Muslims in Europe. BBC News. URL: <https://cutt.ly/Ib9H8TH>.

47. Muslims in Europe: A Report on 11 EU Cities/ Open Society Institute. Second Edition. New York – London – Budapest, 2010. URL: <https://cutt.ly/tb9ONm0>.

48. Muslims in Europe: Questions and Answers/ European Network Against Racism. 20.02.2015. URL: <https://www.enar-eu.org/Muslims-in-Europe-Questions-and-Answers>

49. Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia (EUMC 2006) / European Monitoring Centre on Racism and Islamophobia. 2006. 118 p. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/49997affd.pdf>.

50. Religions in Europe. Data and Statistics / Global Religious Futures: Pew-Templeton Project. URL: <https://cutt.ly/Wb9AJro>.

51. Rostan P., Rostan A. When will European Muslim population be majority and in which country? *PSU Research Review*. 28 August 2019. PP. 123-

144. URL: <https://cutt.ly/7b9PM28>.

52. Terrorism in Europe / Congressional Research Service. February 10, 2021. URL: <https://fas.org/sgp/crs/terror/IF10561.pdf>

53. The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050 / Pew Research Center. 02.04.2015. URL: <https://cutt.ly/7b9SoKd>.

54. The politics of Muslim integration in the EU/ EURISLAM (Finding a Place for Islam in Europe: Cultural Interactions between Muslim immigrants and Receiving Societies). 01.02.2009 - 31.07.2021. URL: <https://cutt.ly/4b9Fdbp>.

55. Winter C. Muslim population in Europe projected to rise. *Deutsche Welle*. 30.11.2017. URL: <https://cutt.ly/0b3dE1p>.

56. Zawadewicz-Szaniawska M. Ewolucja modeli integracji muzułmanów w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej. 2019. 367 St. URL: <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/3708>.

ДОДАТКИ

Додаток А. Кількість біженців у 2016-2017 рр.¹

TOTAL ARRIVALS BY SEA AND DEATHS IN THE MEDITERRANEAN 2016-2017				
	1 JANUARY – 31 DECEMBER 2017		1 JANUARY – 31 DECEMBER 2016	
Country of Arrival	Arrivals	Deaths	Arrivals	Deaths
Italy	119,310	2,832 (Central Med. route) (as of 20 December)	181,436	4,581 (Central Med. route)
Greece	29,595	61	173,561	434
Cyprus	1,067	(Eastern Med. route) (as of 20 December)	345	(Eastern Med. route)
Spain	21,663 (as of 28 December)	223 (Western Med. route) (as of 20 December)	8,162	128 (Western Med. route)
Estimated Total	171,635	3,116 (as of 20 December)	363,504	5,143
Data on deaths of migrants compiled by IOM's Global Migration Data Analysis Centre. All numbers are minimum estimates. Arrivals based on data from respective governments and IOM field offices.				

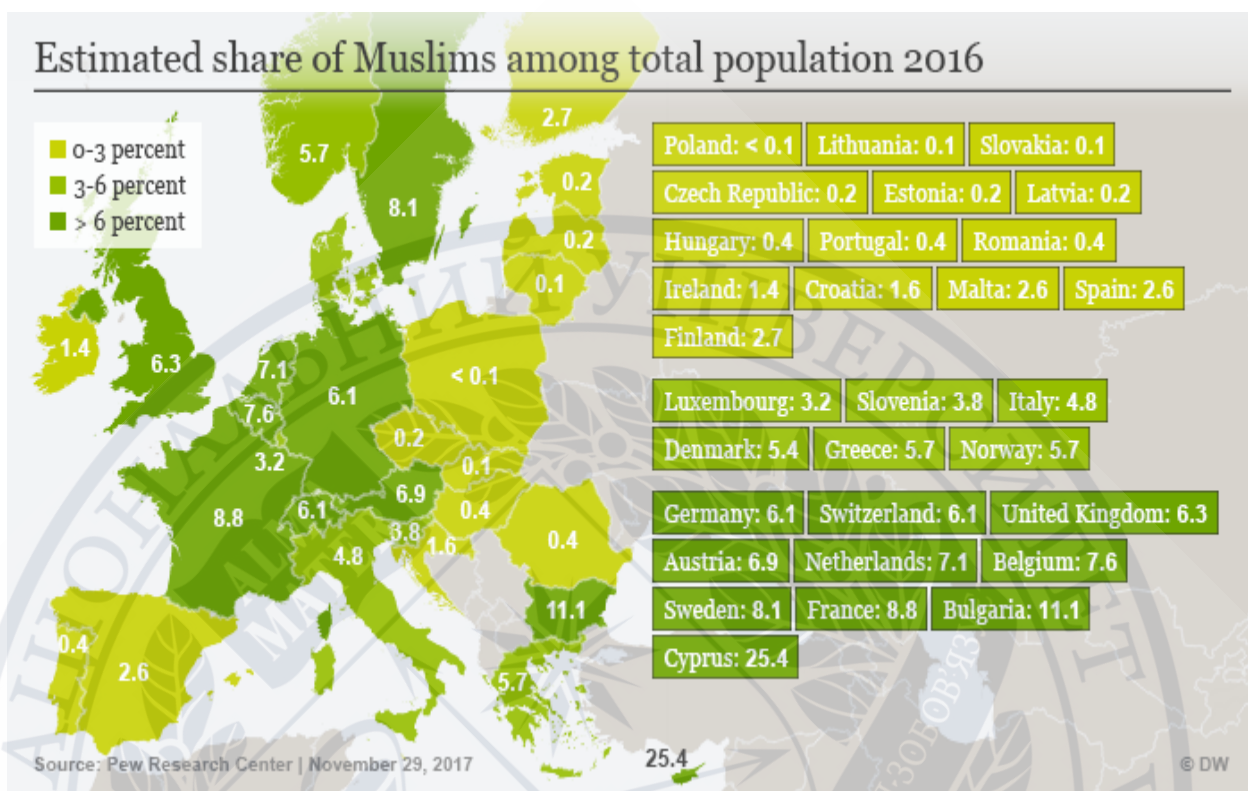
¹ Взято з джерела: IOM UN Migration URL: <https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-reached-171635-2017-deaths-reach-3116>

**Додаток Б. Розподіл країн світу за чисельністю мігрантів за підсумками
на 2005 рік, в тис. чол.²**

№	Країна	Іммігранти	№	Країна	Іммігранти	№	Країна	Іммігранти
1.	США	39 266,5	11.	Австралія	4 335,8	21.	Малайзія	2 029,2
2.	РФ	12 079,6	12.	Пакистан	3 554,0	22.	Японія	1 998,9
3.	Німеччина	10 597,9	13.	Італія	3 067,7	23.	Кувейт	1 869,7
4.	Франція	6 478,6	14.	Казахстан	2 973,6	24.	Нідерланди	1 735,4
5.	Саудівська Аравія	6 336,7	15.	ОАЕ	2 863,0	25.	Гана	1 669,3
6.	Канада	6 304,0	16.	Гонконг	2 721,1	26.	Палестина	1 660,6
7.	Індія	5 886,9	17.	Ізраїль	2 661,3	27.	Швейцарія	1 659,7
8.	Великобританія	5 837,8	18.	Кот д'Івуар	2 371,3	28.	Аргентина	1 494,1
9.	Україна	5 390,6	19.	Йорданія	2 345,2	29.	Сінгапур	1 494,0
10.	Іспанія	4 607,9	20.	Іран	2 062,2	30.	Туреччина	1 333,9

1. ² Складено автором на основі: Харитов И.Н. Проблемы интеграции иммигрантов в странах Западной Европы. *Институт социологии НАН Беларуси*. С. 370-375. URL: <https://cutt.ly/ob5uiM0>

Додаток В. Частка мусульман у населенні Європи станом на 2016 рік³

³ Взято з джерела : Winter C. Muslim population in Europe projected to rise. Deutsche Welle. 30.11.2017. URL: <https://www.dw.com/en/muslim-population-in-europe-projected-to-rise/a-41554982>

Додаток Г. Терористичні атаки та летальні випадки за видами

